

Наръчник

за борба с престъплението
трафик на хора

Наръчник за борба с престъплението трафик на хора

Copyright © Издателска къща СТЕНО, Варна, 2007

ISBN 978-954-449-389-9

Целта на настоящия наръчник е да се даде обобщена информация за едно особено актуално и сравнително скоро криминализирано деяние, както и да се анализират добрите постижения и допусканияте слабости при разследването на трафика на хора. Наръчникът има практическа насоченост и доколкото някои от разделите са развити чисто теоретично, това е направено с цел изясняване на правилната правна квалификация и избягване на повтарящи се грешки при наказателното преследване на трафикантите. Наръчникът е съобразен с действащото законодателство в Република България и ведомствените нормативни актове към 01.09.2007 година. Освен правните аспекти в Наръчника са засегнати и психологичните и психотравмените аспекти на трафика на хора. При изготвянето му са взети предвид препоръките и забележките, направени по време на поредицата регионални семинари по проблемите на трафика на хора в периода м. април – м. юни 2007 година с участие на съдии и прокурори от съответните апелативни райони.

I. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА

Престъплението трафик на хора е типичен пример за престъпленията, които са характерни за XXI век – века на глобализацията. То засяга всеки континент и регион на света, като данните сочат постоянно нарастващи тенденции. Последните изследвания и изчисления показват, че между 500 000 и 2 000 000 души в света се трафикират за година, навсякъде по света.

Центърът за превенция на международната престъпност към ООН отчита, че годишните незаконни печалби в глобален мащаб вследствие на трафик на хора са между 7 и 8 милиарда щатски долара годишно, което е сравнимо единствено с незаконните печалби, натрупани от световния трафик на наркотици. Само този факт е достатъчен, за да се направи изводът, че международната организирана престъпност се стреми да контролира все по-пълно трафика на хора.

Стратегическите рискове за отделната страна са разнопосочни. Най-важните от тях са:

- ♦ Дестабилизация на съществуващите пазари на труд и сексуални услуги. Веднъж трафикирани, жертвите биват отстранявани от легалните пазари и насилствено въвлечани в нелегалните пазари на секс услуги и труд. Това ще доведе до война в „подземния свят“ за контрола на тези пазари.

- ◆ Растеж и диверсификация на организираната престъпност – организираният трафик на хора не съществува изолиран от други престъпления. Веднъж организирана, мрежата за трафик може да бъде използвана и за други цели като тероризъм, трафик на наркотици и незаконна търговия с оръжие.
- ◆ Икономическа дестабилизация чрез „прането на пари“ – натрупването на големи печалби от трафик, най-вече с цел проституцията, бързо води до създаване на сложни схеми за пране на пари – вътре и вън от страната, което може да доведе до стимулиране на процеси, които влияят негативно на икономиката на страната и финансовите ѝ пазари.
- ◆ Растеж на корупцията в публичния сектор-сложната структура на престъплението трафик на хора създава редица възможности за корупция на различни нива от публичния сектор.
- ◆ Корупция в политиката и „закупуване“ на политическо влияние – богатството, спечелено от трафикантите, им позволява закупуване на политическо влияние и корумпиране на политическата система с цел извличане на ползи. Трафикантите биха могли да изнудват политици, ползвайки секс услуги на техни жертви.
- ◆ Дестабилизация на вътрешните и външните инвестиции в икономиката – този риск се явява като последица на вече изброените. Присъствието на организиран трафик на хора води до пране на пари, свързва се с растеж на корупцията в публичния сектор, което от своя страна намалява доверието в икономиката на съответната страна.
- ◆ Демографска дестабилизация – това е един от най-съществените за България рискове с оглед и на отрицателния прираст на населението в последните години.
- ◆ Изграждане на негативен имидж на страната.

ТРАФИКЪТ НА ХОРА – ПРОЯВА НА Организираната престъпна дейност

С оглед големите печалби от незаконната дейност, свързана с трафика на хора, организираната престъпност в България се стреми към пълен контрол на трафика на хора. Кой са причините:

1. По-лесна печалба: При трафика на хора организираните престъпни групи влагат значително по-малко средства в сравнение с трафика на оръжие и наркотици, като в същото време незаконните печалби се приближават до тези от трафик на наркотици.

2. По-малък риск: България е една от малкото страни в Европа (другата е Унгария), в която деянието „трафик на хора“ е съставомерно, независимо от съгласието на жертвата, за разлика от повечето страни, които криминализират трафика на хора само в случаи на насилия, заплаха, обещание на имотна облага и др. Като се има предвид еволюцията в отношенията трафикант-жертва (принудата и заплахата при набирането са единични случаи; трафикаването се извършва след предварително съгласие на жертвата при уговорено разпределение на облагата от експлоатация на жертвата), се налага изводът, че в повечето страни на крайна дестинация (предимно страни от Западна Европа) това деяние не е престъпление.
3. Усложнената фактическа обстановка: Многообразието на изпълнителните деяния, отдалечеността между региона на набиране и региона на експлоатация на жертвата (особено при международния трафик) трудно се осъществява от едно лице, а веднъж изградени, каналите на транспортиране и особено на контрол на жертвите при тяхната експлоатация се използват многократно.
4. Слабости в цялостната организация на правозащитните органи в борбата с организираната престъпност и нежелание и дори страх на местно ниво за разкриване и разследване „в дълбочина“ на организираните групи за трафик на хора. Липсата на централизация при преследване на ОПГ дава възможност на участниците да прикриват дейността си, като в крайна сметка са готови да жертват някои от обикновените изпълнители с цел да прикрият ръководителите на групите на средно и високо ниво.

Това е основната причина за 2006 г. само в 9 случая (4.1%) от досъдебните производства, образувани за трафик на хора, да са за престъпления, извършени от ОПГ.

II. ПРАВНА ХАРАКТЕРИСТИКА

A. НОРМАТИВНА БАЗА

МЕЖДУНАРОДНИ АКТОВЕ: Основен акт е Конвенцията на ООН срещу транснационалната организирана престъпност, приета в Палермо – Италия през м. декември 2000 година, ратифицирана от Република България през 2001 г. (ДВ бр. 42/27.04.2001 г.), известна като Конвенцията от Палермо; Протокол за предотвратяване, спиране и санкциониране на трафика на хора и особено на жени и деца, допълващ Конвенцията на ООН срещу транснационалната организирана престъпност, приет в Палермо – Италия през м. декември 2000

година (Протокол от Палермо). Във връзка с борбата с трафика на хора са приети множество международни актове: директиви на Съвета на Европа, препоръки на Парламентарната асамблея на Съвета на Европа и др. По-важните са: Конвенцията на Съвета на Европа за действия срещу трафика на хора (май 2005 година), Препоръка № R (85) 11 на Комитета на министрите на Съвета на Европа към държавите-членки относно положението на пострадалия според наказателното право и в наказателния процес, приет на 28.06.1985 година; Препоръка 1545 (2002) на Парламентарната асамблея на съвета на Европа (ПАСЕ) – Кампания срещу трафика на жени; Директива на Съвета на Европа от 11.02.2002 г. относно разрешителното за краткосрочно пребиваване, издавано на жертви на действия за подпомагане на незаконната имиграция или трафика на хора, които сътрудничат с компетентните власти; Резолюция за експлоатация на проституцията и трафика на хора на Европейския парламент.

Най-новият нормативен акт е Конвенция на Съвета на Европа за борба с трафика на хора, приета във Варшава на 16.05.2005 година, ратифицирана от Парламента на Република България в началото на м. март 2007 година. С нея се разширяват приложното поле на Конвенцията на ООН срещу транснационалната организирана престъпност („Конвенцията от Палермо“) и Протокола за предотвратяване, спиране и санкциониране на трафика на хора и особено на жени и деца, допълващ Конвенцията на ООН срещу транснационалната организирана престъпност (Протокол от Палермо).

Съгласно чл. 2 на Конвенцията на СЕ тя се прилага „за всички форми на трафик на хора, независимо дали са национални или международни и дали са свързани или не с организираната престъпност“. В същото време чл. 14 от Протокола от Палермо (т. 1) изрично посочва, че този протокол „допълва Конвенцията на ООН срещу международната организирана престъпност и следва да бъде тълкуван заедно с Конвенцията“ – т. е. че се отнася само за трафика на хора, извършван от организирани престъпни групи.

В същото време определението за „трафик на хора“, дадено в чл. 4, б. „а“ от Конвенцията на ЕС, напълно се покрива с определението, дадено в чл. 3, б. „а“ от Протокола от Палермо. Подобно на Протокола от Палермо (чл. 3, б. „б“, „в“ и „г“) и в Конвенцията на ЕС (чл. 4, б. „б“, „с“, „д“) се посочват случаите, в които даденото съгласие на жертвата е невалидно, както е дадено и определение за „дете“ (лице, ненавършило 18 години).

Почти всички разпоредби на Конвенцията на ЕС са идентични с тези на Протокола от Палермо относно задължението за криминализиране на трафика на хора, вкл. на съучастието и опита; защитата на жертвите, превенцията, репатрирането, граничните мерки, сигурността и контрола на документите за самоличност. Новост (в сравнение с Протокола от Палермо) са разпоредбите

относно идентификация на жертвите на трафик (чл. 10), закрила на личния живот и самоличността на жертвите (чл. 11), тяхното подпомагане (чл. 12), разрешение за пребиваване (чл. 14), обезщетение и правна закрила (чл. 15) и др.

Новост е поетото задължение от държавите, ратифицирали Конвенцията в чл. 19 **за криминализиране на използването на услугите на жертвата**. И докато Република България е превела вътрешното си законодателство в съответствие с изискванията на Конвенцията на ООН и Протокола от Палермо, във вътрешното ни законодателство тези въпроси не са засегнати и се налагат законодателни промени в тази област (евентуално криминализиране на проституцията и др.). В приетата на заседанието от 18.07.2007 г. от Националната комисия за борба с трафика на хора Програма за предотвратяване и прогиводействие на трафика на хора за 2007 г. е записано „задължение за изготвяне на Закон за изменение и допълнение на Наказателния кодекс за изпълнение на задълженията на България по чл. 19 от Конвенцията на СЕ за борба с трафика на хора“ (р. VI, т. 1 от програмата).

Конвенцията на ЕС създава механизъм за наблюдение („ГРЕТА“) и процедура за оценка, подобна на оценката на отделните страни, давана в Доклада на Държавния департамент на САЩ за борба с трафика на хора.

ВЪТРЕШНО ЗАКОНОДАТЕЛСТВО – РАЗВИТИЕ: С измененията на Наказателния кодекс от 2002 г. и с приемането на Закона за борба с трафика на хора и съпътстващите го подзаконовни нормативни актове Република България е приключила на настоящия етап с изграждането на вътрешната нормативна база за борба с трафика на хора, като с това се изпълняват и поетите международни задължения. Това е и част от процеса на приближаване на вътрешната регламентация на определени институти до изискванията на международните стандарти. Основни нормативни актове са: Закон за изменение и допълнение на Наказателния кодекс (ДВ, бр. 92/27.09.2002 г.) (чл. 159а – 159в от НК), Закон за борба с трафика на хора (ДВ бр. 46/20.05.2003 г.); Правилник за организацията и дейността на националната комисия за борба с трафика на хора и Правилник за приютите за временно настаняване и центровете за закрила и помощ на жертвите на трафика на хора. С оглед зачестилите случаи на т. нар. „продажби на бебета“ в периода след 2000 година и възникналия спор между практикуващите юристи – явява ли се продажбата на бебета форма на трафик на хора, както и неефективността на приетия през 2004 г. чл. 182а от НК (формалното заобикаляне на осиновяването чрез други форми – припознаване, използване на чужди документи при издаване на акта за раждане на новороденото и др., правещи деянието несъставомерно по чл. 182а НК), наложиха промените в НК от 2006 г. – създаването на чл. 159а ал. 3 НК (ДВ бр. 75/12.09.2006 г. в сила от 13.10.2006 г.). Косвено отношение към трафика на хора имат и

други нормативни актове, касаещи по принцип и други престъпления (Закон за зашита на лицата, застрашени във връзка с наказателното производство – ДВ, бр. 103/2004 г., Закон за подпомагане и финансова компенсация на пострадали от престъпления – ДВ, бр. 105/2006 г., Закон за екстрадицията и Европейската заповед за арест – ДВ, бр. 46/2005 г., особено след влизане в сила от 01.01.2007 г. на гл. V – Предаване въз основа на Европейска заповед за арест).

Както бе посочено по-горе, предстои промяна в НК, касаеща криминализиране на съзнателното използване на услугите, предоставяни от жертвите на трафик.

Б. ПРАВЕН АНАЛИЗ

ОСНОВНИ ПОНЯТИЯ, ДЕФИНИЦИИ, ЛЕГАЛНИ ОПРЕДЕЛЕНИЯ

И РАЗГРАНИЧАВАНЕ: Международната дефиниция за „трафик на хора“ е фиксирана в чл. 2 – бис от Протокола от Палермо (чл. 2 бис – „Дефиниции“). Тя е възприета изцяло и в чл. 4 („Определения“) на Конвенцията на Съвета на Европа за борба с трафика на хора и гласи: (а) „Трафик на хора“ означава набирането, транспортирането, прехвърлянето, укриването или приемането на хора чрез заплаха или използване на сила или други форми на принуда, отвлечане, измама, подвеждане, злоупотреба с власт или с уязвимостта на дадени лица или чрез даване и получаване на плащания или други ползи за получаване съгласието на лице, което има контрол върху друго лице, с цел експлоатиране. Експлоатацията включва като минимум – експлоатиране проституцията на други лица или други форми на сексуална експлоатация, принудителен труд или услуги, робство или дейности, сходни с робството, заробване или отнемане на телесни органи.“

Легалното определение на „трафик на хора“ съгласно българския НК е дадено в чл. 159а ал. 1 НК. В него правят впечатление две различия с дефиницията в Протокола от Палермо:

1. Съгласно б. Б на чл. 2 – бис от Протокола от Палермо, съгласието на жертвата е невалидно, само ако са използвани средствата, посочени в б. А (цитирана по-горе), а съгласно б. В на същия текст ако жертва е „дете“ (лице, ненавършило 18 години, съгласно б. Г на същия текст), съгласието на жертвата е невалидно във всички случаи. Българският НК въвежда по-строг критерий – във всички случаи е налице трафик на хора **НЕЗАВИСИМО ОТ СЪГЛАСИЕТО** (на жертвата) – т. е. **БЪЛГАРИЯ Е ЕДНА ОТ МАЛКОТО СТРАНИ В СВЕТА, В КОЯТО СЪГЛАСИЕТО НА ЖЕРТВАТА Е ИРЕЛЕВАНТНО ЗА СЪСТАВОМЕРНОСТТА НА ДЕЯНИЕТО.** (Подобна е регламентацията в Унгария, където обаче наказанието е значително по-ниско – до 3 години лишаване от свобода).

2. Според дефиницията в Протокола от Палермо обект на престъплението са „хора“. Чл. 159а ал. 1 НК прави разграничение (отделни лица или групи от хора) – същият израз е използван и в чл. 280 ал. 1 НК). Това разграничение поражда някои спорни моменти, които имат съществено практическо значение.

- ◆ В българския НК няма легално определение за „група“ (тук не става въпрос за „организирана престъпна група“ по смисъла на чл. 93 т. 20 НК). При това положение какъв трябва да бъде минималният брой на едновременно трафикираните лица, за да е налице „група“ по смисъла на чл. 159а ал. 1 НК?
- ◆ Чл. 159а – 159 в от НК се намират в раздел IX „Трафик на хора“ от глава II „Престъпления против личността“. Съгласно чл. 26 ал. 6 НК няма продължавано престъпление, когато се касае за престъпления против личността на отделни граждани. Това означава, че при изготвяне на постановление за привличане в качество на обвиняем в отделни диспозитиви следва да се формулира обвинение за всяка една от жертвите. Съдът с присъдата си също трябва да осъди подсъдимия по всеки диспозитив и да определи общо наказание по реда на чл. 23 НК, което може да бъде завишено съгласно чл. 24 НК. Това разбиране вече е споделено и от ВКС – при повторното разглеждане на делото „Ванко-1“.

Друго легално определение на „трафик на хора“ е дадено в Допълнителната разпоредба (§ 1 т. 1, 2 и 3) на Закона за борба с трафика на хора (ДВ, бр. 46/20.05.2003 г.). По наше мнение, това определение е по-систематизирано и се доближава повече от Дефиницията на чл. 2 – бис от Протокола от Палермо, но за нуждите на разследването следва да се ползва определението, дадено в НК.

В същата допълнителна разпоредба са дадени и други легални определения: на „жертва“ (всяко лице, което е било обект на трафик на хора); на „рискова група“ (група от лица, които поради възрастта си, пола, социалния статус или разположението на района, в който живеят, са потенциални жертви); на „рисков район“ (район, в който са съсредоточени рискови групи); буквално е възприето определението за „дете“ от Протокола от Палермо (лице, ненавършило 18 години).

Без да имат легално определение, някои термини придобиха популярност, като:

- ◆ „трафикиране на хора“ – общ термин за всички форми на изпълнителното деяние по чл. 159а и 159б от НК (набира, транспортира, укрива или приема и ги превежда през границата на страната);
- ◆ „страна на произход“ – страната, чийто гражданин е жертвата (в повечето случаи България);

- ◆ „страна на крайна дестинация“ – страната, в която се експлоатира жертвата на трафик;
- ◆ „вътрешен и международен трафик“ – в зависимост от това дали жертвите се експлоатират вътре в страната, или са преведени през границата на България. Това деление има съществено значение за формата на разследване (полицейско производство-дознание или предварително следствие).

РАЗГРАНИЧЕНИЕ ОТ ДРУГИ СХОДНИ ПРЕСТЪПНИ СЪСТАВИ:

Единственият близък до престъплението „трафик на хора“ престъпен състав е чл. 280 НК (в сила от 08.08.1997 г.). Без съмнение и двете престъпления – контрабандата на хора (каналджийството) и трафикът на хора, са форми на нелегална миграция и имат сходни компоненти и характеристики. Често обвиняват България, че в законодателството си не прави разлика между двете престъпления. Това не е вярно – в нашето законодателство разликата е направена още през 2002 г. (със създаването на чл. 159а в НК), въпреки че практически много хора, вкл. и юристи, не правят тази разлика – разглеждат каналджийството като вид трафик на хора.

Налице обаче са няколко съществени различия, най-важното от които е, че при трафика на хора целта на трафиканта е да експлоатира жертвата след преминаването на границата, докато връзката трафикант-жертва при каналджийството приключва с превеждането през границата на страната, и то след плащане от страна на жертвата за извършване на „услугата“ от каналджията. Другите различия са следните:

- ◆ Систематическото място на чл. 159а – 159 в НК, както беше посочено, е в самостоятелен раздел в глава II „Престъпления против личността“ с произтичащите от това особености (неприлагането на чл. 26 НК и др). В същото време чл. 280 НК е в глава VIII „Престъпления против дейността на държавни органи и обществени организации“, раздел I „Престъпления против реда на управлението“. И в международен аспект различията са фиксирани в отделни документи. Докато каналджийството е регламентирано в Протокол на ООН срещу контрабандата на мигранти по суша, вода и въздух, допълващ Конвенцията на ООН срещу организираната престъпност, относно трафика на хора е подписан Протокол за предотвратяване, спиране и санкциониране на трафика на хора и особено на жени и деца, допълващ Конвенцията на ООН срещу транснационалната организирана престъпност.
- ◆ Трафикът на хора включва и движение на лица във вътрешността на страната, докато необходим елемент от изпълнителното деяние на чл. 280 НК е преминаването на държавната граница.

- ◆ Основното различие обаче е изискването за специална цел в чл. 159а и чл. 159б НК („да бъдат използвани за развратни действия, принудителен труд, за отнемане на телесни органи или за да бъдат държани в принудително подчинение“ и в ал. 3 на чл. 159а НК – „продажба на детето“). Такава цел липсва в чл. 280 НК. Това налага извода, че чл. 159а–159б НК са специални състави по отношение на чл. 280 НК, което от своя страна изключва възможността двата текста да бъдат в съвкупност.

В. ТРАФИКЪТ НА ХОРА И ДРУГИ ПРЕСТЪПЛЕНИЯ, ИЗВЪРШВАНИ ПАРАЛЕЛНО

Видно от легалната дефиниция (чл. 159а ал. 1 НК), трафикът на хора представлява един процес, който условно може да бъде разделен на три фази – фаза на набиране, фаза на транспортиране и фаза на експлоатация на жертвата. Практиката сочи, че случаите на трафик на хора, без паралелно с него да са извършени и други престъпления, са изключително редки. „Паралелните“ престъпления не са специфични за всяка една от фазите на трафика и по правило обикновено са свързани с принуда и насилие.

А. При набирането – макар и рядко, все още се използва принуда (чл. 143 и сл. НК) и отвлечане и противозаконно лишаване от свобода (чл. 142 – 142а НК). Възможно е причиняване на средни (чл. 129 НК) и тежки (чл. 128 НК) телесни повреди в резултат на нанесени побои над жертвите с цел сломяване на съпротивата им, както и изнасилване (чл. 152 НК). Още при набирането е възможно изготвяне и използване на неистински документи с цел по-лесно транспортиране на жертвата през граница.

Б. При транспортирането – рядко, но все още се използват неистински или чужди документи за самоличност на жертвите при преминаване на границата, неистински декларации-съгласие от родителите при превеждане на непълнолетни жертви, пълномощни и др.

В. Във фазата на експлоатация на жертвата, с оглед и целта на трафика, най-честото престъпление, успоредно с трафика на хора, е склоняването към проституция (сводничеството) – чл. 155 НК. Отново с цел държане на жертвата в подчинение са възможни престъпления, свързани с насилие. По-чести в тази фаза са случаите на отправяни закани с убийство към жертвата или нейни близки в страната (чл. 144 НК), на задържане (укриване) или унищожаване на документа за самоличност на жертвата-престъпление по чл. 319 НК и др. В случаите на трафик на хора с цел отнемане на телесни органи е възможно съучастие на трафиканта при причиняване на различни по своя характер телесни повреди. Теоретично е възможно при трафик с цел трудова експлоатация и извършване на престъпление по чл. 172 НК – против трудовете права на гражданите, по чл. 134 НК или чл. 135 НК.

Г. Прането на пари (чл. 253 – 253б НК) е престъпление, което се извършва както във фазата на експлоатация, така и след приключване на експлоатацията на жертвата. Насочено е към легализация на получените от престъпната дейност парични средства. Налице е почти винаги, когато са извършени действия, представляващи от обективна страна изпълнителното деяние на чл. 253 НК. С оглед промените в НК от 2004 г. и особено от 2006 г. приложното поле на този текст е разширено въпреки практическите трудности при доказването му.

Д. Корупцията, свързана с неправомерни действия на длъжностни лица, е възможна при всичките фази на трафика на хора и особено при международния трафик – във фазата на транспортирането и преминаването през държавната граница. С оглед трудностите при доказването на корупционните престъпления по принцип на практика са налице единични случаи на доказана корупция, свързана с трафика на хора.

Е. По-горе беше разгледан трафикът на хора като проява на организирана престъпна дейност. Следва да се има предвид, че престъплението по чл. 321 НК – организиране и участие в организирана престъпна група (ОПГ), е възможно при всички фази на трафик на хора. Нещо повече – практиката сочи, че отделни членове на ОПГ обикновено участват в отделните фази на трафик – едни набират, други – транспортират, а трети контролират жертвата във фазата на експлоатация. Българският законодател, в изпълнение изискванията на Конвенцията от Палермо, е криминализирил самото организиране, ръководство или участие в ОПГ при определени условия и е дал легално определение за ОПГ (чл. 93 т. 20 НК). Така че престъплението по чл. 321 НК е напълно самостоятелно и не може да бъде в реална съвкупност с трафика на хора. Недопустима е квалификация единствено по чл. 159 във вр. чл. 321 НК (каквито случаи има в практиката) – в случаите на трафик на хора, извършени от ОПГ, задължително следва да бъдат повдигани две обвинения – за престъпления по чл. 321 ал. 1 или 2 (в зависимост от индивидуалното качество на участника в ОПГ – създател, организатор или участник) вр. чл. 159в предл. 2 НК и отделно – по чл. 159в предл. 2 НК.

Гореописаните престъпления могат да бъдат извършени в реална или идеална съвкупност с престъплението трафик на хора, както и самостоятелно – паралелно с трафикирането на жертвите, затова и в настоящия наръчник е използван нетрадиционният, по-общ термин „паралелно извършени престъпления“. Кога две престъпления са в идеална или реална съвкупност е въпрос от общата част на наказателното право и не е предмет на обсъждане в настоящия наръчник.

Следва да се има предвид, че някои от изброените по-горе престъпления (принудата, отвлечането и противозаконното лишаване от свобода) по прин-

цип са самостоятелни престъпления, но в някои случаи се явяват квалифициращи елементи на трафика на хора (чл. 159а ал. 2 т. 2 и 3 НК). По-сложен е въпросът, когато самите престъпления, явяващи се квалифициращи елементи на трафика, имат квалифицирани състави (например приемане с противозаконно лишаване от свобода на бременна жена с цел продажба на новороденото дете). Преобладава мнението, че следва всеки конкретен случай да се изследва, най-вече от субективна страна, и ако се приеме, че умисълът и целта на децата е именно трафикът на бременната, налице ще бъде престъпление само по чл. 159 ал. 2 т. 3, предл. 2 НК, а за квалифициращото обстоятелство по чл. 142а ал. 3 предл. 1 НК децата ще остане ненаказан. Това е една колизия в закона, с оглед на по-тежкото наказание (3-10 години лишаване от свобода по чл. 142 а ал. 3 предл. 1 НК в сравнение с 2-10 години лишаване от свобода при чл. 159а ал. 2 т. 3 НК) и вероятно ще бъде предмет на бъдеща законодателна промяна.

Г. ПРАВЕН АНАЛИЗ НА ОСНОВНИЯ СЪСТАВ

СУБЕКТ на престъплението по чл. 159а ал. 1 НК е всяко физическо деепособно лице, т. е. не се изисква специално качество на децата.

ОБЕКТ на престъплението по чл. 159а ал. 1 НК е личността на жертвата. Следва да се има предвид изложеното по-горе относно практическите проблеми, възникнали при определяне на понятието „група“, и формулирането на диспозитивите при обвинение за едновременно трафикиране на няколко жертви.

Един чисто практически въпрос, свързан със защитата на свидетелите в наказателния процес за трафик на хора, породил много спорове. Може ли да бъде повдигнато обвинение за трафикиране на свидетел със скрита самоличност по смисъла на чл. 123 НПК, особено когато то е свързано с по-тежка квалификация на деянието (защитеният свидетел е непълнолетен – престъпление по чл. 159а ал. 2 т. 1 НК). Досега има едно решение на ВКС – № 274/2005 г по НОХД № 837/2004 г. на III н.о. (т. нар. дело „Ванко-1“ при първото разглеждане от ВКС). В мотивите си съдебният състав е приел общата формулировка (стр. 9) „Не са допуснати съществени нарушения на процесуалните правила, които да са касационно основание за отмяна на съдебния акт“, без да коментира по-подробно. В същото време някои съдилища в страната приемат, че обвинение по отношение на личността на свидетел, без да е разкрита самоличността му, нарушава правото на защита на обвиняемите. Преобладава мнението, че няма пречка да бъде повдигнато така формулирано обвинение, без разкриване на самоличността на свидетеля. Наистина това представлява ограничение на принципа за непосредственост в наказателния процес (чл. 18 НПК), но съществуващата забрана (чл. 124 НПК) обвинение-

то и присъдата да се основават само на показанията на свидетел със скрита самоличност се явява коректив на това ограничение.

От **СУБЕКТИВНА СТРАНА** деянията се характеризират с пряк умисъл и специална цел (жертвите „да бъдат използвани за развратни действия, принудителен труд, за отнемане на телесни органи или за да бъдат държани в принудително подчинение“). Липсата на специалната цел прави деянието несъставомерно, ако се касае за вътрешен трафик, или същото следва да се квалифицира като такова по чл. 280 НК, при преминаване на държавната граница. Изискването за наличие на специална цел прави деянието несъставомерно при наличие на евентуален умисъл.

ЦЕЛТА: Изрично в чл. 159а ал. 1 и ал. 3 НК са изброени формите на експлоатация – жертвите на трафик „да бъдат използвани за развратни действия, принудителен труд, за отнемане на телесни органи или за да бъдат държани в принудително подчинение“, както и с цел „продажба на новородено дете“). В голямата част от случаите за България целта е сексуална експлоатация – използване за развратни действия. Има единични случаи на трафик на хора с цел отнемане на телесни органи (в Шумен, където са набрани 6 български граждани и изведени в Турция с цел донорство на бъбреци, а този случай помогна на Молдовските служби да разкрият още 9 случая на набиране на молдовски граждани със същата цел в същата болница в Турция; случаят в Габрово, където беше докаран от Испания труп на починал мъж и при повторната аутопсия се установи, че приживе са му отнети и двата бъбрека). В последните години в медиите нашумя случаят със заболялите от бруцелоза в Гърция български граждани (предимно от региона на Сливен). Събраните по делото доказателства сочат чист случай на трафик на хора с цел принудителен труд (живот в овцеферма, заедно със заразени овце, задържане на паспортите и невъзможност на работниците да сигнализират полицията, въпреки предварителното обещание за заплащане – незаплащане на жените, които „били помагали на мъжете си“). В последно време (от м. юли 2006 г. насам) се наблюдават случаи на друга форма на трудова експлоатация – най-вече в Гърция и Испания. Там български работници са убеждавани от работодателите си да продължат да работят след изтичане на тримесечния разрешен престой с обещание за уреждане на трудова виза и несвоевременно заплащане. Няколко месеца след това самите работодатели сигнализират полицейските органи за нелегалните си работници, те са изгонени от съответната страна, без да си получат вече заработеното възнаграждение. Поради краткия период от приемане на законодателните промени в сила все още няма приключени дела за престъпление по чл. 159а ал. 3 НК.

От **ОБЕКТИВНА СТРАНА** – Налице са няколко форми на изпълнителното деяние: „набира, транспортира, укрива или приема“.

1. „Набиране“ по смисъла на чл. 159а ал. 1 НК представлява осигуряване на жертвата да бъде транспортирана до съответния район или друга страна – страната на крайна дестинация. Това може да стане чрез постигане на директна договорка с нея или чрез измама, сила или заплашване. Най-често срещаните методи на набиране са следните:

- ◆ индивидуално набиране на заинтересовани лица в барове, кафенета, клубове и дискотеки;
- ◆ набиране чрез неформални приятелски и фамилни връзки;
- ◆ обяви за работа или следване в чужбина;
- ◆ чрез агенции, предлагачи работа, следване, женитба или пътуване в чужбина;
- ◆ чрез фиктивни и уредени бракове.

Четири основни способа за набиране на жертви са:

- ◆ Пълна принуда чрез използване на сила или отвличане. За България това е по-рядко срещан способ и то най-вече при вътрешен трафик по обясними причини (не се преминава държавната граница, няма срещи със служители от гранична полиция и т. н., пред които жертвата може да се оплаче);
 - ◆ Заблуда посредством обещания за законен ангажимент – работа като барманки, сервитьорки или обещание за сключване на брак;
 - ◆ Заблуда чрез полуистини – че ще бъдат ангажирани в развлекателния бизнес като танцьорки или стриптизьорки;
 - ◆ Някои от жертвите са напълно наясно, че емигрират, за да работят като проститутки, но са в заблуда по отношение на степента, до която те ще бъдат заплашвани, контролирани и експлоатирани.
2. Транспортирането е физическото превозване на жертвата, включително началното приемане и придвижване в рамките на страната или преминаване през граница. По време на пътуването жертвата може да бъде подложена на физическо насилие или изнасилване с цел пълно подчинение на трафиканта. Често на жертвата се отнемат документите за самоличност, които се съхраняват от трафикантите, отново с цел подчинение.
3. Терминът „укрива“ по смисъла на чл. 159а ал. 1 НК до голяма степен се припокрива с общоприетото значение на тази дума. Това е скриване на местонахождението на жертвата от нейни близки или от държавните органи, ако те са сигнализирани. Укриването често е свързано с противозаконно лишаване от свобода на жертвата, в които случаи ще е налице квалифицираният състав на чл. 159 ал. 2 т. 3 НК.
4. „Приемането“ се явява осигуряване на квартира, обясняване на условията на работа и т. н. в района или страната на крайна дестинация.

По време на фазата на експлоатация се използват различни механизми за контрол над жертвите. Всеки от тях се използва независимо от останалите, но в повечето случаи се използва комбинация от механизми с цел създаване на условия на фактическо или психологическо заробване на жертвата. Най-честите механизми на контрол са:

- ◆ Обвързване чрез дълг. При този механизъм се изисква възстановяване на силно преувеличени разходи по изваждане на документи, транспорт, реклама на сексуалните услуги, осигуряване на престоя в съответната страна.
- ◆ Изолация – отнемане на личните документи. Това лишава жертвите от официалната им самоличност, потвърждава статута им на нелегално влизане в страната и прави невъзможно търсенето на помощ или бягство в друга държава или посока. Често срещано явление е преместването на жертвите от един град или район в друг с цел да не се създават приятелски връзки и за заличаване следите от дейността.
- ◆ Използване на насилие и страх – жертвите често са бити и изнасилвани, ограничавани и държани в изолация за дълго време. Това малтретиране може да се причинява като наказание за неподчинение или като предупреждение.
- ◆ Използване на заплахата от насилие над семейството на жертвата.

Тук е мястото да се коментира еволюцията в отношенията „Трафикант-жертва“ с цел сексуална експлоатация, която се наблюдава от криминализирането на трафика на хора през 2002 г. досега. Вече са рядкост случаите, при които жертвата е принуждавана със заплахи и сила да се подчини на трафиканта. Все по-редки стават и случаите, при които момичетата отиват да проституират срещу „твърдо определена заплата“ (както при „Ванко-1“ – 2500-5000 евро месечно), от която се удържат произволни суми за „наказания, определени от трафиканта“. Все по-чести са случаите, при които жертва и трафикант си разпределят парите 50: 50 %. И само при неспазване на този принцип и несвоевременно изплащане на парите от трафиканта жертвата сигнализира правозащитните органи.

Еволюция в отношенията „трафикант-жертва“ се наблюдава и при извеждането на бременни жени с цел продажба на новородените им деца в чужбина. Докато първоначално бременните са получавали значително по-малки суми от предварително обещаваните (наличие на елементи на измама от страна на трафикантите), в последно време се наблюдават чисти случаи на „държане в принудително подчинение“. Жертвите, които са малограмотни, предимно от ромски произход, незнаещи езика на страна, в която са отведени, са отвеждани в малки селища в Европа (естествено непознати за тях), вземани са документите им за самоличност, често пъти са държани заключе-

ни или в помещения под постоянен надзор от страна на трафикантите, не им е разрешавано свободно да се движат в населеното място, в което са се установили. Всички тези елементи, а като се добави и икономическото заробване – предварително даване на заем с много висока, непосилна за жертвата лихва, сочат на типични примери за „държане в принудително подчинение“. В практиката се наложи разбирането, че е налице престъпление по чл. 159а ал. 1 предл. 4 НК и преди приемане на изменението на НК (ДВ бр.75/2006 г.) и успешно в подобни случаи бяха внесени обвинителни актове и има влезли в сила присъди за трафик на хора.

КВАЛИФИЦИРАНИ СЪСТАВИ: Чл. 159а ал. 2 НК предвижда шест случая на по-тежко наказуеми състави на трафика на хора (спрямо непълнолетни, чрез използване на принуда или заблуждение; чрез противозаконно лишаване от свобода; чрез използване на състояние на зависимост, чрез злоупотреба с власт и чрез обещаване, даване или получаване на облаги).

Още два квалифицирани състава са предвидени в чл. 159в – ако деянието по основния състав – чл. 159а ал. 1 или по квалифицираните състави – чл. 159а ал. 2 НК, е опасен рецидив или е извършено по поръчение или в изпълнение на решение на организирана престъпна група.

Д. ТРАНСГРАНИЧЕН (МЕЖДУНАРОДЕН) ТРАФИК (чл. 159б НК)

Основният състав на чл. 159б ал. 1 НК се явява един сложен фактически състав. Освен наличието на специалната цел по чл. 159а ал. 1 НК и различните форми на изпълнително деяние (набира, транспортира, укрива или приема...) необходим елемент от състава е превеждането през границите на страната. При международния трафик често прилагани способности са използване на подправени документи и по-рядко нелегалното преминаване на държавните граници, тъй като трафикантите съзнават, че незаконният статус на жертвите в приемащата страна дава по-малка възможност на същите да получат държавна защита в случай, че се потърси такава. Практика е при преминаване на българската граница и граничната проверка жертвите да бъдат свалени от транспортното средство и да им бъде указано да преминат ГКПП като пешеходци с цел укриване на данните за преминаването (на т. нар. „придружаващи лица“).

Престъплението по чл. 159б НК е двакратно и резултатно престъплението е довършено, когато жертвата фактически премине държавната граница на Република България. Този въпрос има важно практическо значение, поражда много спорове между практикуващите юристи и води до създаване на различна практика в различни региони на страната. С преминаването на държавната граница лицето се озовава в чужбина, където е довършено деянието.

Оттук – разследващият орган е следовател съгласно чл. 194 ал. 1 т. 3 НПК, а подсъдността се определя по реда на чл. 37 ал. 1 НПК. Погрешно някои съдии и прокурори приемат, че престъплението е довършено в района на ГКПП, през който е преминала жертвата, че разследващият орган е дознател и делото е подсъдно на съда, което се намира ГКПП. Наказателното право не се прилага по аналогия и не може да се позоваваме на създадената практика по прилагане на чл. 280 НК, предвид изложените по-горе различия между двата състава. Още повече че паралелните престъпления (или някое от тях) във фазата на експлоатация на жертвата (склоняването към проституция – чл. 155 НК, евентуално противозаконно лишаване от свобода и принуда – чл. 142-143 НК и др.) се извършват или довършват на територията на страната на крайна дестинация. И в осемте публикувани решения и определения на ВКС (ВС) по прилагане на чл. 280 НК формата на разследване и подсъдността не се коментира, т. е. няма съдебна практика. Рискът е огромен – достатъчно е защитата на обвиняемия да се позове на обстоятелството, че всички следствени действия са извършени от некомпетентен орган-дознател, вместо следовател и като се има предвид огромното въздействие от страна на трафикантите върху съгласилите се да свидетелстват жертви, междуременно разпитани пред съдия на досъдебното производство, резултатът е ясен.

Е. КРИМИНОЛОГИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА

Престъплението „трафик на хора“ в България е значително по-разпространено в сравнение с други европейски страни и региони (предимно страни на крайна дестинация). За сравнение – през 2006 г. в провинцията на ФРГ Северен Рейн – Вестфалия с население 18 млн. жители са образувани 78 наказателни производства срещу 160 обвиняеми лица.

Към настоящия момент България е предимно страна на произход и частично-транзитна страна за трафикиране на жертви от Румъния и Молдова, Русия и други екссъветски републики. С приемането на страната ни в ЕС се очаква промяна и в посоката на трафикиране – най-вероятно България ще запази статуса си предимно на страна на произход, но може да се очаква увеличение и постепенно превръщане на страната в страна – крайна дестинация.

Сравнителният анализ на статистическите данни за 2004, 2005 и 2006 година сочи на следните тенденции:

1. Непрекъснато увеличаване на наказателните производства за трафик на хора – през 2006 година прокурорите в страната са осъществили наблюдение и надзор над 219 производства срещу 130 производства за 2004 година и 159 производства за 2005 година. От тях новообразувани са 120, срещу 97 за 2004 година и 96 за 2005 година.

2. Относително равенство при случаите на вътрешен и международен трафик на хора с лек превес на вътрешния трафик (чл. 159а НК). За 2006 г. от 219 производства 118 са за вътрешен трафик и 101 за международен. За 2004 г. от 130 производства 75 са за вътрешен трафик и 55 за международен. За 2005 г. от 159 производства 78 са за вътрешен трафик и 81 за международен. Налага се изводът, че почти при всички случаи на престъпление, извършено по поръчение или в изпълнение на решение на ОПГ, се касае за международен трафик. Причините са следните:

- ◆ По-голяма печалба с оглед по-високото материално състояние на ползвателите на предоставяните услуги от страна на жертвата.
 - ◆ По-малък риск. Както вече бе посочено, България е една от малкото страни, в която деянието „трафик на хора“ е съставомерно, независимо от съгласието на жертвата – повечето страни в националното си законодателство са възприели буквално дефиницията от Протокола от Палермо – налице е престъпление по отношение на пълнолетно лице само ако има принуда, отвлечане, заблуждение, злоупотреба с власт и т. н., т. е. в повече от страните на крайна дестинация деянието е несъставомерно.
 - ◆ Повече възможности за въздействие над жертвата. След извеждането на жертвата в чужбина тя се сблъсква с трудно преодолими препятствия по пътя към прекратяване на експлоатацията – на жертвата обикновено се отнемат документите за самоличност, тя обикновено не знае езика на страната – крайна дестинация и трудно може да комуникира с представители на местните правозащитни органи, съвсем умишлено се привежда в състояние на незаконно пребиваване и др.
- 3. Запазване на тенденцията на неравномерно разпределение на производствата за трафик на хора по региони.** В някои региони – Смолян, Ловеч, Монтана, Перник, Враца, случаи на трафик на хора няма или са единици за година. В същото време по-голямата част от производствата са концентрирани от години в няколко региона на страната – Бургас, Сливен, Пазарджик, Пловдив, Русе, Благоевград.
- 4. При международния („трансграничен“, „външен“) трафик** – чл. 159б НК се наблюдава **тенденция на устойчивост при трафикирането на жертвите от определени региони в страната към определени страни на крайна дестинация** (Сливен – към Холандия и Белгия), Пловдив, Пазарджик – към Франция, Италия, Испания; Варна, Добрич, Разград – към Германия, Чехия и скандинавските страни).
- 5. Продължителност на разследването** – за 2006 г. от общо приключени 152 ДП само 58 са в двумесечен срок. За 2004 г. тези данни са: 78

приключени, всички – в срок до 4 месеца; за 2005 г.: 94 приключени, от тях 79 до 4 месеца. Основната причина, особено при международния трафик, е събирането на особено важни доказателства по реда на международната правна помощ. Друга причина за несвоевременното приключване на разследването е честото отсъствие от страната на основни свидетели-жертви на трафик (а в някои случаи и на заподозрените).

6. **Сравнително голям брой на внесените в съответните съдилища производства.** За 2006 година са решени от прокурор 155 ДП, от които 47 спрени, 29 прекратени, 72 внесени в съда срещу 129 обвиняеми лица. За 2004 г. от общо решените 67, 19 са прекратени, 13 – спрени и 35 – внесени в съда срещу 44 обвиняеми лица. За 2005 г. тези данни са съответно: 82 решени, от тях 22 прекратени, 28 спрени и 32 внесени с обвинителни актове срещу 63 обвиняеми лица. Основната причина за прекратяването на производствата е промяна на свидетелските показания (най-вече на жертвите на трафик) в резултат на неправомерно въздействие от страна на трафикантите или техни близки.
7. **Сравнително малкия брой на осъдените лица.** За 2006 г. са осъдени 71 лица при 129 обвиняеми, от тях – 58 с влезли в сила присъди. Оправдани са 5 лица, чиито присъди не са влезли в сила. За 2004 година тези данни са 3 осъдени при 44 обвиняеми, няма влезли в сила присъди за годината; за 2005 г. – 33 осъдени срещу 63 обвиняеми, от тях – 7 с влязла в сила присъди, 1 оправдан.
8. **Нарастване броя на жертвите (пострадалите от престъплението).** За 2006 година те са 329, от които 313 жени (от тях 61 непълнолетни) и 16 мъже (1 непълнолетен). За сравнение: през 2004 г. – пострадали 170, от които 161 жени и 9 мъже, 40 непълнолетни (момичета) и за 2005 г. – пострадали 211; от които 198 жени и 13 мъже, 61 непълнолетни (момичета).

Статистическите данни, постъпили в прокуратурата, съвпадат напълно с данните на международни източници относно определени основни характеристики на потенциалната жертва, които се повтарят и изглеждат постоянни. Това са:

- ♦ жертвите са определено жени и момичета. Само около 2% от трафикантите жертви са мъже и момчета.
- ♦ средната възраст на жертвите е между 18 и 25 години, като нараства броят на по-младите жени;
- ♦ жертвите са набрани от малки села и средно големи градове в бедни райони;

- ♦ жертвите са главно безработни и бедни, с нисък образователен ценз;
- ♦ жертвите често са от непълноценни семейства;
- ♦ жертвите рядко говорят чужди езици.

Основна цел на трафикантите на хора през 2006 година е сексуалната експлоатация на жертвите. От общо наблюдаваните в прокуратурата на РБ производства 219 срещу 272 лица: с цел сексуална експлоатация са 202 производства срещу 217 лица (92.23%); с цел трудова експлоатация: 6 производства срещу 19 лица; с цел продажба на органи – няма; с цел държане на жертвата в принудително подчинение – 11 производства срещу 36 лица (повече от тях са с цел продажба на новородени деца). Така се запазва тенденцията, наблюдавана още от 2002 г. – от криминализиране на трафика на хора.

III. МЕТОДИКА ЗА РАЗСЛЕДВАНЕ НА ПРЕСТЪПЛЕНИЕТО „ТРАФИК НА ХОРА“

Методиката за разследване е система от правила и препоръки, почиващи на типичните закономерности и на повтарящи се позитивни особености на разследването на даден вид престъпления. Тези правила и препоръки не са абсолютно задължителни в дадения им вид и лесно подлежат на коригиране в зависимост от измененията на следствената ситуация.

А. ЗАКОНЕН ПОВОД И ДОСТАТЪЧНО ДАННИ ЗА ОБРАЗУВАНЕ НА ДОСЪДЕБНО ПРОИЗВОДСТВО

Практиката сочи, че най-често законен повод за образуване на досъдебно производство по смисъла на чл. 208 НПК е този по чл. 208 т. 4 НПК – непосредствено разкриване на признаци за извършено престъпление от органите на досъдебното производство. Най-често това са служители на МВР – ГД „Борба с организираната престъпност“ и ГД „Гранична полиция“, които първи идентифицират жертвата на трафик. В някои случаи сигналът се получава по линия на международното полицейско сътрудничество (когато се касае за трансграничен трафик). По-рядко законен повод е съобщение до правозащитните органи (чл. 208 т. 1 НПК), отправено предимно от жертвата. Това обикновено става след прекратяване по някакъв повод на експлоатацията на жертвата и в случай, че спрямо жертвата е упражнена принуда в една от фазите на трафика. В някои случаи съобщението може да бъде депозирано от близки на жертвата. По изключение досъдебно производство се образува по повод информация в медиите (чл. 208 т. 2 НПК). В практиката няма случай на лично явяване на дееца-трафикант пред органите на досъдебното производство (чл. 208 т. 3 НПК).

На практика, когато се касае до непосредствено разкриване на престъплението от органите на МВР или когато съобщението е отправено до тях, се извършва проверка с оглед събиране на достатъчно данни. В случай на възлагане на проверка от прокурора по реда на чл. 119 от ЗСВ следва да се спазват сроковете и процедурата, посочени в Указание на Главния прокурор № И-281/2006 г. относно дейността на прокуратурата по възлагането, извършването и приключването на предварителните проверки. В никакъв случай проверяващият не бива да предприема действия (снемане на обяснения от трафиканта и негови близки, евентуални съучастници и др.), с които би могло да се подсказе на трафиканта, че е проверяван. В прокурорското постановление за възлагане на проверката също не трябва да се дават подобни указания.

Б. ПОДСЪДНОСТ И КОМПЕТЕНТНОСТ. ФОРМИ НА РАЗСЛЕДВАНЕ

Родовата подсъдност на престъплението по чл. 159а-159в от НК е на районен съд.

Предвид изложеното по-горе, при първоначалното започване на разследване за трафик на хора, извършено в съучастие от не по-малко от три лица, когато не се касае за една жертва и жертвите не са трафикирани едновременно, една от версиите при разследването е да се събират доказателства и в посока наличие на ОПГ с произтичащите от това последици (промяна на подсъдността заради престъплението по чл. 321 НК и др.). Би следвало след преценка на материалите от проверката, още със самото образуване, досъдебното производство да се наблюдава от прокурор при съответната окръжна прокуратура, с оглед престъплението по чл. 321 НК. След събиране на всички възможни доказателства при тяхното обсъждане прокурорът от окръжна прокуратура следва да прецени дали да внесе обвинителен акт и за престъпление по чл. 321 НК в съответния окръжен съд или да изпрати делото на компетентната районна прокуратура. В случай, че едва в хода на разследването се установят доказателства за извършено престъпление от ОПГ, наблюдаващият прокурор следва незабавно да изпрати наблюдателното производство на съответната окръжна прокуратура.

Местната подсъдност се определя по общите правила (чл. 35-38 НПК). Ако престъплението е довършено в чужбина, делото е подсъдно на районния съд по местоживее на извършителя (чл. 37, ал. 1 т. 1, предл. 1 НПК), ако извършителят е български гражданин, в района на съда, в който е приключено досъдебното производство, ако извършителят няма местоживее в страната (чл. 37 ал. 1, т. 1 предл. 2 НПК), и на Софийски районен съд – ако извършителят е чужденец (чл. 37 ал. 1 т. 2 НПК). Интерес представлява казус, при който прес-

тъплението е извършено в чужбина от няколко извършители с различно местоживее в страната. Тогава компетентен ще бъде всеки един от съдилищата, в района на който живее поне един извършител. С оглед осигуряване на бързина, обективност, всеостранност и пълнота на разследването при образуването на досъдебното производство следва да се използват възможностите, визирани в чл. 195 ал. 2 и 4 НПК, вкл. да се иска разрешение от Главния прокурор досъдебното производство да бъде проведено в друг съдебен район.

Формата на разследване по принцип е полицейското производство (дознание). Налице е съществено изключение – при довършено престъпление по чл. 159б НК – „превеждане през границите на страната“, престъплението е довършено в чужбина. Съгласно чл. 194 ал. 1 т. 3 НПК разследването се извършва от следовател. Съгласно сега действащия НПК не е задължително това да бъде следовател от Националната следствена служба, но в случаите с фактическа и правна сложност и когато се налага изготвяне на международна следствена поръчка с оглед възможностите за пряк оперативен контакт с отдел „Международно правно сътрудничество“ при ВКП, препоръчително е разследването да се възлага на следовател от НСлС от Специализирания отдел за разследване на престъпления, извършени от ОПГ, трафик на хора и др. (Проблемите относно споровете във връзка с местната подсъдност и риска от провал на разследването поради провеждането му от некомпетентен орган и необходимост от повтаряне на процесуално-следствените действия бяха разгледани по-горе).

В. ЗАДЪЛЖЕНИЯ НА ПРОКУРОРА В ХОДА НА РАЗСЛЕДВАНЕТО НА ПРЕСТЪПЛЕНИЕТО ТРАФИК НА ХОРА

Задълженията на прокурора в досъдебното производство по всички дела произтичат от изрично посочените в закона задължения – чл. 46 ал. 2 т. 1, 2 и чл. 196-197 НПК.

Със заповед № ЛС-2125/21.05.2007 г. главният прокурор отмени изцяло досегашния ред за водене на Специален отчет на делата и преписките. Съгласно глава II (чл. 31 и сл.) от Инструкция № 1/22.03.2004 г. за работата и взаимодействието на органите на предварителното разследване всички дела, разследването по които се извършва от следовател при НСлС, се вземаха на специален отчет, с всички произтичащи от това задължения за органите на досъдебното производство.).

Със заповед на Главния прокурор № ЛС-2990/11.07.2007 г. – т. I, предл. 2 и 5, преписките и делата за престъпления, извършени от ОПГ, и престъпления, свързани с трафика на хора, се вземат на специален прокурорски надзор, по преценка на наблюдаващия прокурор от ВКП.

С оглед сложността при разследването на престъплението „трафик на хора“ и доказването на всички изискуеми от закона елементи на съставите, фиксирани по-горе, задължително следва да се потърси ръководителят на съответната прокуратура за определяне на наблюдаващ прокурор (или наблюдаващи прокурори) по делото, с който да се съгласува разследването на всеки следващ етап.

Г. ПЛАНИРАНЕ НА РАЗСЛЕДВАНЕТО

Основните въпроси, които се решават по време на планирането, са: определяне на фактите и обстоятелствата, подлежащи на установяване, проверка и доказване; определяне на първоначалните следствени действия и на оперативно-издирвателните мероприятия; определяне на методическа последователност на извършването им и др. Планирането не е епизодична, а продължителна мисловно-логическа дейност, която протича в предметна и логическа връзка.

Д. НЕОТЛОЖНИ И ПЪРВОНАЧАЛНИ СЛЕДСТВЕНИ ДЕЙСТВИЯ

Поначало всяко визирано в чл. 116 НПК следствено действие може да се окаже неотложно, но практически това са тези следствени действия, при които доминира задачата за събиране на доказателства по делото. Изискването за предприемане на такива действия не се отнася само до откриване, фиксиране, запазване, изземване на следите и другите веществени доказателства, но и в други случаи – когато има опасност от изменение или заличаване на т. нар. ИДЕАЛНИ СЛЕДИ – показания на свидетели-очевидци, от пропускане на възможността за залавяне на извършители, от унищожаване или повреждане на ценни книжа, свързани с обстоятелствата по разследването и личността на извършителя.

Първоначалните следствени действия имат ключово значение при разследването на всяко дело, особено в началния етап. Те позволяват осигуряването на най-голямо количество доказателствена информация. По своя характер това са обикновено комплексни по своя характер следствени действия, като резултатите от тях дават възможност за изграждане на повече следствени версии. Те имат значение не само в началния, но и в последващите етапи на разследването.

Поради спецификата на престъплението „трафик на хора“ обичайното за много видове престъпления първоначално следствено действие „Оглед на местопроизшествие“ в конкретния случай не е актуално. Основните следствени действия са разпитите на свидетели. Съществуват специфични особености

при разпита на жертвите на трафик в качеството им на свидетели. Тези особености произтичат от уредената в чл. 25-28 от Закона за борба с трафика на хора (ЗБТХ) специална процедура на осигуряване на специална закрила на жертвите, ако те изразят съгласие да сътрудничат за разкриване на извършителите на трафика и от задължението на разследващите органи съгласно чл. 26 от същия закон. Такава допълнителна закрила (извън възможностите за защита на свидетел по реда на чл. 123 НПК) не е позната при разследването на нито едно друго престъпление.

Д-1. ПРОЦЕДУРА ПО ПРЕДОСТАВЯНЕ НА СТАТУТ НА СПЕЦИАЛНА ЗАКРИЛА НА ЖЕРТВА НА ТРАФИК

Съгласно чл. 26 ал. 1 от ЗБТХ органите на досъдебното производство, след като идентифицират лицата-жертви на трафик, незабавно са длъжни да ги информират за възможността да получат специална закрила, ако в едномесечен срок декларират съгласието си да сътрудничат за разкриване на престъплението, като в случай, че жертвата е лице, ненавършило 18 години („дете“ по смисъла на ЗБТХ), има възможност срокът да бъде продължен до два месеца по искане на Държавната агенция за защита на детето. Тези срокове по наше виждане са неоправдано завишени, с оглед сроковете за разследване по НПК – срокът за приключване на разследването по закон (чл. 234 ал. 1 НПК) е двумесечен.

Няма изрично искане за писмено деклариране на намерението за сътрудничество, което предполага, че такова деклариране може да се направи и в протокола за разпит на жертвата в качеството ѝ на свидетел. В същото време искането за предоставяне на специална закрила се прави до прокурора, който съгласно чл. 27 ЗБТХ се произнася с постановление в тридневен срок, а ако откаже – отказът му подлежи на обжалване в тридневен срок пред по-горния прокурор, който е длъжен да се произнесе незабавно (чл. 27 ал. 2 ЗБТХ). Искането до прокуратурата предполага писмена форма и изразено деклариране за сътрудничество – било с отделна писмена декларация, било в самото искане.

С оглед обаче на изпълнение на задължението на органите на досъдебното производство за незабавно информиране за възможността за искане за допълнителна закрила, непосредствено преди разпита, жертвата трябва да бъде поканена да подпише декларация, че е запозната с възможностите за получаване на допълнителна закрила, какви са формите на такова закрила (чл. 25 т. 1 и 2 ЗБТХ), какъв е срокът, както и за възможността статутът на специална закрила да се прекрати преди изтичане на определения срок в случаите по чл. 30 ал. 1 т. 1-3 ЗБТХ – когато лицето поднови контактите си с извършителите

лите на престъплението, за разкриването на което е декларирало съдействието си; когато прокурорът приеме, че декларираното съдействие е привидно и когато съществува опасност за общественения ред и националната сигурност. Освен подписването на такава декларация, изявлението на жертвата трябва да се впише в протокола за разпит непосредствено след снемане на самоличността. Жертвата на трафик следва да се запознае и с правата си по Закона за подпомагане и финансова компенсация на пострадали от престъпления (ДВ, бр. 105/2006 г.), тъй като съгласно чл. 3 ал. 3 предл. 5 от Закона пострадалите от престъплението „трафик на хора“ имат право на подпомагане и финансова компенсация по закона. Обстоятелството, че е запозната, следва да се впише изрично в протокола за разпит.

Д-2. РАЗПИТ НА СВИДЕТЕЛ – ЖЕРТВА НА ТРАФИК

Към подготовката за разпита на жертвата трябва да се подходи с голямо внимание, като се прецени подходящият момент за извършване на разпита – с оглед най-вече на психическото състояние на жертвата и необходимостта от предварителен разговор на жертвата с психолог – и в същото време да се има предвид, че с оглед тези показания предстоят в много случаи следващи процесуално-следствени действия. Да се подготвят предварително въпросите, които ще бъдат задавани. С оглед състоянието на свидетеля да се търси подходяща възможност за установяване на психологичен контакт.

Да се има предвид, че специфично за България е, че жертвите в много случаи не се самоопределят като такива.

Конфликтите между жертва и трафикант възникват най-вече с оглед нарушеното споразумение между тях относно неизплатени суми или неизпълнени други обещания, вкл. за бъдещ брак, за припознаване на дете и т. н. Чрез умело подготвяне на въпросите този конфликт може да се заостри при разпита и по този начин да се извлече необходимата информация. От съществено значение е чрез разпита да се установи кои други лица могат да потвърдят изложената от жертвата информация. Това е важно, тъй като в някои от случаите се налага да се вземат мерки за защита на свидетелите по реда на чл. 123 НПК, вкл. запазване в тайна на самоличността на свидетеля. В същото време обвинението и присъдата не могат да се основават само на показанията на анонимен свидетел. Използването на писмени доказателства – например справки за съвместни задгранични пътувания, които разкриват самоличността на анонимния свидетел, също са недопустими. По тази причина установяването на свидетели, потвърждаващи показанията на анонимния свидетел и техният разпит могат да спомогнат за доказване на обвинението и когато основният свидетел (жертвата на трафик) остава анонимен.

При разпита на жертва на трафик следва подробно да се изяснят всички факти и обстоятелства, имащи значение за отделните елементи на състава на престъплението и уточняване на периода и местоизвършването. Поради това е необходим подробен разпит относно следното: къде и какво е работила жертвата преди свързването ѝ с трафиканта; по какъв начин се е свързала жертвата с трафиканта и кога; какви обещания са дадени от негова страна; била ли е наясно жертвата предварително за целта на трафикирането; по какъв начин е била трафикирана (как е преминавала границата, ако се касае за международен трафик, с какви документи, кой е съхранявал документите, задържани ли са документите и при пътуването или след това); какво се е случило след пристигането в района (страната) на крайна дестинация – кой я е приел, къде е била настанена, кой е поел разносните относно настаняването и прехраната, кой ѝ е обяснил условията за работа и задълженията ѝ; изпълнявал ли е трафикантът поетите обещания; малтретирана ли е по време на набирането, трафикирането или след това; какви увреждания е получила и има ли медицински документи за това и съгласна ли е доброволно да се освидетелства; кога и по какъв начин се е завърнала в страната; какви са тарифите за извършване напр. на секс услуги; по какъв начин се е отчитала за работата си – на кого е предавала парите от заработеното, известно ли ѝ е по какъв начин парите са стигали по предназначение; санкционирана ли е парично за неизпълнение на поети задължения; с кои други лица е набирана, трафикирана и работила – едновременно ли е станало това; кои други лица могат да потвърдят изложеното от нея; разполага ли с някакви документи (билети за пътуване, сметки от хотели; снимки и др.) и съгласна ли е доброволно да ги предаде на следствието. Да се изясни след завръщането на жертвата, влизала ли е в контакт с трафиканта или негови близки или съучастници, има ли отправяни закани към нея и семейството ѝ и нуждае ли се от защита по реда на чл. 123 НПК или по ЗЗЛЗВНП. В тези случаи следва незабавно да се вземат мерки за защита на свидетеля съгласно законовите текстове.

С оглед оказвания натиск върху жертвите от страна на трафикантите или техни съучастници и възможността за промяна на показанията им по различни причини (оказване на натиск, обещания или даване на парична или друга облага и т. н.) препоръчително е след провеждане на разпита на жертвата от следователя същата да бъде разпитана пред съдия по реда на чл. 223 от НПК с цел закрепване на показанията на свидетел, които са от изключително значение за разкриване на обективната истина по делото. Този разпит следва да се извърши преди повдигане на обвинение срещу трафиканта.

Д-3. РАЗПИТИ НА ДРУГИ СВИДЕТЕЛИ

В много случаи след разпита на жертвите на трафик се налага разпит и на други свидетели. Това могат да бъдат лица, на чието име са изпращани парични записи, предавани са им парични суми в чужбина и т. н. Доколкото тези лица не са обвиняеми като съучастници по дело за трафик или по друго дело – например за престъпление по чл. 253 НК, техните показания могат да бъдат ценен източник на информация за деянието. Би трябвало още в самото начало на разпита да се заостри вниманието на такъв свидетел за правото му по чл. 121 ал. 1 НПК да не дава показания, които го уличават в извършване на престъпление. В същото време (особено ако се разполага с писмени доказателства – копия от банкови или пощенски преводи или със свидетелски показания, че именно той е куриерът, пренасял парите до трафиканта) изрично да му се разясни наказателната отговорност за престъпление по чл. 253 НК (пране на пари) или по чл. 255 НК (подаване на невярна данъчна декларация с цел укриване на данъци) и му се подсказва, че ако предадените (или преведените на негово име) пари са негови, той носи наказателна отговорност по указанияте по-горе текстове. Едва след това би следвало да се пристъпи към разпита по реда на НПК.

Друга категория свидетели са близки на жертвата на трафик. Те са заинтересовани до известна степен от благоприятен изход на делото срещу трафиканта (в някои случаи те сигнализират компетентните органи за извършеното престъпление) и могат да дадат ценни сведения относно контактите на жертвата с трафиканта или негови съучастници; за уговорките помежду им; за периода на пребиваване на жертвата в чужбина – в коя страна и в кой град и др.; отправяни ли са заплахи към жертвата или към близките ѝ – от кого, кога и др.; както и отговори на други въпроси от съществено значение за разследването.

Трета категория свидетели са лица, случайно или по силата на изпълнение на служебни задължения, възприели факти и обстоятелства от значение за делото. Това могат да бъдат случайни свидетели на упражнено насилие спрямо жертвата; служители на гранична полиция и митнически служители; банкови или пощенски служители, работещи в обменни бюра лица-относно изплащане на парични преводи по системата „Уестърн юнион“, съседни на жертвата, трафиканта или на помещение, в което жертвите са набирани и др. От съществено значение за делото могат да бъдат показанията на психолог, консултирал жертвата непосредствено след преустановяване на експлоатацията ѝ.

С измененията в НПК и премахването на предварителната проверка по НПК е дадена възможност на общо основание да бъдат разпитвани в качеството на свидетели и полицейските служители, извършвали проверка по случая. Това бе и един от мотивите за законодателните промени в НПК през 2003 г. С оглед обстоятелството, че именно те имат първоначален контакт с жертвите (преди да им бъде повлияно по какъвто и да е начин от трафиканта или негови съучастници) с един техен разпит, в който да възпроизведат казаното им от жертвата, могат да се съберат важни за разследването доказателства, вкл. по този начин да се закрепят показанията на анонимен свидетел с оглед забраната на чл. 124 НПК.

Д-4. ПРЕДАВАНЕ НА ПРЕДМЕТИ И КНИЖА ОТ ЗНАЧЕНИЕ НА ДЕЛОТО

С оглед установяване на движението на трафикантите и жертвите на трафик, както и на парите, придобити в резултат на експлоатация на жертвите на трафика на хора, следва още в началото на разследването да се изискат от съответните служби и учреждения по реда на чл. 159 НПК следните документи и книжа, имащи значение за разследването.

А. От съответните служби на МВР, Главна дирекция „Гранична полиция“, или от Отдел „Криминален“ на НСЛС) – справки за издавани паспорти на предполагаемите трафиканти и жертвите на трафик, за задграничните им пътувания, вкл. справки за съвместни пътувания (списък на придружаващите ги лица). Ако се касае за непълнолетни лица – декларацията-съгласие на родителите и евентуално пълномощно (последните документи се съхраняват на ГКПП и се изискват от ГД „Гранична полиция“)

Б. От съответните банки-кореспоненти на системите за парични преводи „Уестърн юнион“ и „Мъни грийм“ – справки за наличието на преводи от и за близки на жертви или трафиканти и техни близки и предполагаеми съучастници, а при наличие на такива преводи – копия от документите.

В. От всички банки в страната – информация за наличие на сметки на имената на трафикантите или техни близки. При наличие на такива сметки след разрешение на съответния съд да се иска извлечение от движението по сметките.

Г. От съответните данъчни служби по местоживееене на трафикантите или техни близки (след разрешение на съответния съд съгласно чл. 75 от Данъчно-осигурителния процесуален кодекс) – заверени копия от данъчни декларации за инкриминирания период за деклариран годишен доход, декларация за притежаваните недвижими имоти и автомобили.

Д-5. ИЗГОТВЯНЕ НА ИСКАНИЯ ЗА МЕЖДУНАРОДНИ СЛЕДСТВЕНИ ПОРЪЧКИ

Когато се касае за международен трафик на хора, наложително е изготвянето на искане за международна следствена поръчка за разпит на свидетели, изискване на документи, имащи значение по делото и др. С оглед сложната процедура (изпращане на искане до ВКП чрез наблюдаващия прокурор, превод на документите по поръчката, изпращане на материалите в Министерството на правосъдието и т. н.) сроковете за изпълнение на поръчката често надхвърлят сроковете по НПК за приключване на разследването. Това налага, при наличие на данни за съдържанието на поръчката (имена на свидетели, необходими документи, които се изискват и т. н.), искането да се направи още в началото на разследването, в момента, когато се събере необходимата информация относно предмета на поръчката.

Редът и начинът за изготвяне на искане за следствена поръчка и необходимите документи са уредени в дадените от ВКП указания в тази насока.

За по-голяма бързина, когато не се касае за процесуално-следствени действия, а се иска конкретна информация, това може да бъде направено чрез НЦБ „Интерпол“, ако се касае за страна-член на „Интерпол“. Изрично в искането следва да се отбелязва за какво се провежда разследването, по което се иска информация, и дали същото представлява престъпление и по законодателството на страната, от която се иска информацията. Ползена е практиката да се търси съдействие на офицерите за връзка към посолствата на европейските страни в България, както и на българските в чужбина.

Когато става въпрос за международно сътрудничество при борбата с трафика на хора, следва да се имат предвид и разпоредбите на Конвенцията от Палермо – чл. 18 от Конвенцията е най-обширният от цялата Конвенция. Според него взаимна помощ може да бъде поискана за всяка от следните цели:

- ◆ събиране на доказателства и даване на показания;
- ◆ изпълняване на действия, предвидени с нормативен акт;
- ◆ извършване на претърсвания, обиск, изземване, изземване и арест;
- ◆ експертиза на предмети и места;
- ◆ предоставяне на информация, веществени доказателства и експертизи;
- ◆ предоставяне на оригинали или заверени копия на съответните документи и данни, в т. ч. държавна, банкова, финансова, корпоративна и др. информация;
- ◆ идентифициране и проследяване на доходите, получени в резултат на извършени престъпления, на имущество, средства или други предмети с доказателствена стойност;

- ◆ улесняване на доброволното явяване на лица в изискваща екстрадиция държава;
- ◆ всяка друга форма на помощ, която не противоречи на местното законодателство в държавата, в която се изисква екстрадиция.

Дори без предварително запитване страна-членка може да обменя информация относно извършено престъпление с компетентните власти на друга страна-членка в случаите, когато тази информация би могла да подпомогне разследването или наказателния процес.

Чл. 19 от Конвенцията насърчава страните-членки да сключват споразумения за създаване на съвместни разследващи органи по въпроси, обект на разследване, обвинение или съдебен процес в една или повече държави. При отсъствие на такива споразумения съвместни разследвания могат да се приемат и чрез сключване на споразумения за всеки отделен случай.

Следва да се имат предвид и аналогичните разпоредби в Конвенцията на Съвета на Европа за борба с трафика на хора, Рамковото решение на съвета от 13 юни 2002 година относно съвместните екипи за разследване, Законът за екстрадицията и Европейската заповед за арест и Споразумението за екстрадиране между Европейския съюз и САЩ.

С оглед влизане в сила от 01.01.2007 г. на Глава V „Предаване въз основа на Европейска заповед за арест“ от Закона за екстрадиция и Европейската заповед за арест от началото на 2007 г. в съдилищата постъпиха много искания за екстрадиция въз основа на Европейска заповед за арест (основанията и процедурата по изпълнение на Европейската заповед за арест не са предмет на обсъждане в настоящия наръчник). Това породило много практически проблеми, при наличието на вече образувани в страната паралелни производства срещу лицата, за които е издадена Европейска заповед за арест. В случай на образувани паралелни производства в България в друга страна, която е поискала изпълнение на Европейска заповед за арест, следва да се има предвид следното:

1. Съгласно чл. 3 ал. 1 и 4 ал. 1 от НК на Р.България се разследват всички престъпления, извършени от българските граждани, независимо дали са извършени на територията на Република България или в чужбина. Още повече че в случаите на трансграничен трафик на хора (чл. 159б от НК) някои от изпълнителните деяния (набиране) се извършват на територията на България, а приемането и експлоатацията се извършват в чужбина – т. е. следва да се прецени какво е участието на всяко едно от лицата във „веригата“ на трафика. Налагащата се постоянна практика в страната е, че престъплението трафик на хора е довършено в чужбина, ако жертвите са транспортирани, приети и експлоатирани там. Няма основание за разделяне на престъпленията на такива,

извършени в страната, от тези, извършени в чужбина, и изключване на извършените в чужбина от предмета на разследването. Разследването, за да е обективно, всестранично и пълно, следва да обхваща всички престъпления, извършени от всички лица, действали самостоятелно или в съучастие, независимо дали в искащата страна се води паралелно производство. Следва да се прецени възможността за разделяне на производството по отношение на отделни лица и отделни деяния, ако няма връзка между тях.

2. Няма основание за прекратяване на досъдебното производство съгласно чл. 25 т. 6 и т. 10 НПК, преди да е постъпила информация за резултата от разследването в другата страна за какви престъпления и срещу кои лица е образувано наказателно производство, какви обвинения са повдигнати и как е приключил наказателният процес там. За да е налице основание за прекратяване на вече образувано в Република България производство по чл. 25 т. 10 НПК, е необходимо да има молба за трансфер на наказателното производство по реда на чл. 478 и сл. НПК. Чл. 40 от ЗЕЕЗА визира като възможност за отказ от изпълнение на ЕЗА от съответния окръжен съд наличието на образувано в страната наказателно производство, а не е пречка за образуването или приключването на вече образувано наказателно производство срещу същото лице.
3. Следва да се имат предвид различията в националното законодателство на България и искащата страна в дефинирането на престъплението „трафик на хора“. Възможно е в един и същ случай според българското право да е налице престъпление по чл. 159а и сл. НК, дори когато жертвата доброволно е заминала да проституира, а по правото на искащата страна деянието да е несъставомерно, поради липса на насилие, заплаха, поставяне в състояние на зависимост и др.
4. Няма пречка разследването да приключи при условията на чл. 206 НПК по отношение на лицата, спрямо които е допуснато изпълнение на европейска заповед за арест.

Д-6. ДРУГИ ПЪРВОНАЧАЛНИ СЛЕДСТВЕНИ ДЕЙСТВИЯ

Това обикновено са претърсване и изземване, личен обиск и освидетелстване, разпознаване.

ОСОБЕНОСТИ НА ПЪРВОНАЧАЛНИТЕ СЛЕДСТВЕНИ ДЕЙСТВИЯ: Първоначални следствени действия могат да бъдат: огледи на помещения и др., в които се съхраняват вещи, документи и компютърни системи, имащи отношение към предмета на доказване; претърсване и изземване на такива

вещи, документи и компютърни системи; разпити на очевидци. Изземването на предмети, книжа или компютърни информационни системи следва да стане по предвидения в закона ред (чл. 161-162 НПК), а в случай, че се изземва компютърна система – задължително в присъствието на специалист-технически помощник, съгл. алинея 6 на чл. 162 НПК.

С оглед тежестта на обсъжданите престъпни състави следва да се преценява и възможността за по-широко използване на специални разузнавателни средства.

Следва да се обърне внимание на стриктното спазване на разпоредбите на НПК, регламентиращи извършването на отделните процесуално-следствени действия. Да не се забравя, че всеки пропуск при нарушаването на процедурата и изготвянето на протоколите за отделните процесуално-следствени действия ги правят негодни за използването им в по-нататъшния ход на процеса и минират една евентуална присъда над извършителите.

Д-7. ПОСЛЕДВАЩИ СЛЕДСТВЕНИ ДЕЙСТВИЯ

Те се извършват поначало след повдигане и предявяване на обвинението – т. е. след възникване на фигурата на обвиняемия с всички произтичащи от това последици. Особеност на тези следствени действия е увеличаването на относителния дял на следствените действия за ПРОВЕРКА И УТОЧНЯВАНЕ на вече събраните доказателства за сметка на СЪБИРАНЕТО на нови доказателства.

А. Съставяне на постановлението за привличане като обвиняем

С оглед многообразието на изпълнителните деяния на чл. 159а-159в НК следва да се конкретизира изпълнителното деяние, периодът на извършването му, съучастие и т. н.

Да не се забравя, че престъпленията по чл. 159а-159в НК са срещу личността – т. е. не може да има продължавано престъпление по отношение на личността на отделните жертви. Следва в самостоятелни диспозитиви да се изготви обвинението по отношение на отделните жертви. Да се има предвид изложеното по-горе в раздела „Правен анализ“.

Б. Разпит на обвиняемия

Това процесуално-следствено действие СЕ ИЗВЪРШВА НЕЗАБАВНО след повдигане и предявяване на обвинението – чл. 221 НПК. Разпитът следва да се проведе при стриктно спазване на разпоредбите на чл. 115 НПК. Об-

виниями следва в свободен разказ да изложи своите обяснения, независимо дали неговата версия противоречи на събраните до този момент доказателства. Особено внимание следва да се отдели на събирането на данни за предполагаемото алиби на обвиняемия, както и на данни за личността му. При предварителната подготовка на разпита внимание заслужава проучването на личността на обвиняемия и определяне на тази основа на най-подходящия път за установяване на психологичен контакт с него. Данните за личността на обвиняемия имат значение за мотивите за извършване на деянието, за причините и условията, способствали за извършването му и за тактическите способности, които е целесъобразно да се използват при разпита. При подготовката на разпита следва да се проучат и събраните досега материали по делото (особено ако разследването се води в екип и разследващият не е детайлно запознат с всички протоколи за извършените процесуално-следствени действия). Следва да се набележат и кои веществени доказателства и документи ще бъдат предявявани при разпита и в каква поредност. Предварително се определят и въпросите, които ще бъдат зададени след свободния разказ на обвиняемия.

Да се преценява и дали да бъде направено искане за разпит пред съдия по реда на чл. 222 от НПК.

Д-8. ДРУГИ ПОСЛЕДВАЩИ ПРОЦЕСУАЛНО-СЛЕДСТВЕНИ ДЕЙСТВИЯ

Наред с разпита на обвиняемия други последващи процесуално-следствени действия са: разпити на свидетели, очни ставки, разпознаване на живи лица, извършване на следствени експерименти и назначаване на експертизи – съдебномедицински, ДНК-експертизи, икономически, графологически (ако се касае за изготвени неистински документи за самоличност и пътуване) и др. Ролята на водещия разследването при назначаването на експертизи на първо място е да прецени с оглед сложността на експертизата на кого (учреждение, физическо лице и т. н.) да я възложи; да подготви (като при необходимост може да търси съдействие и на експерта) ясни и конкретни задачи на експертизата и да предостави всички необходими доказателства за изследване от експерта. С оглед допълнително събрани доказателства в хода на разследването да информира експерта за тях; да прецени необходимостта от назначаване на повторна или допълнителна експертиза по смисъла на чл. 153 НПК.

При необходимост се назначава съдебно-психиатрична експертиза на обвиняемия.

Д-9. ВЗЕМАНЕ НА МЕРКИ ЗА ОБЕЗПЕЧАВАНЕ НА ГЛОБАТА, КОНФИСКАЦИЯТА И ОТНЕМАНЕ НА ПРЕДМЕТА НА ПРЕСТЪПЛЕНИЕ В ПОЛЗА НА ДЪРЖАВАТА И НА ИМУЩЕСТВОТО, ПРИДОБИТО ПО ПРЕСТЪПЕН НАЧИН

Всички тестове на раздел IX „Трафик на хора“ предвиждат като кумулативно наказание глоба в различни размери – до 8000 лв. по чл. 159 ал. 1 НК; до 10 000 лв. по чл. 159а ал. 2 и чл. 159б ал. 1 НК; до 15 000 лв. по чл. 159б ал. 2 НК и до 20 000 лв. по чл. 159в НК.

На общо основание по реда на чл. 53 ал. 2 б. Б от НК подлежи на отнемане в полза на държавата „придобитото чрез престъплението, ако не подлежи на връщане или възстановяване, а когато липсва или е отчуждено, присъжда се неговата равностойност”.

Това задължава прокурора да поиска по реда на чл. 72 ал. 1 НПК от първоинстанционния съд да вземе мерки за обезпечаване на глобата и конфискацията по реда на ГПК.

Изрично в чл. 3 т. 4 от Закона за отнемане в полза на държавата на имущество, придобито по престъпен начин, е предвидено, че производство по закона се провежда при започнало наказателно преследване за престъпления по чл. 159а-159 в НК. Оттук произтичат задълженията на органите на досъдебното производство да уведомят незабавно директорите на съответните териториални дирекции за започването на наказателно производство. Уведомлението трябва да съдържа като минимум данните, изрично посочени в чл. 21 – данни за лицето, срещу което е започнало наказателно преследване, престъплението и периода на престъпна дейност, както и цялата информация на лицето, с която те разполагат. В § 1 от допълнителните разпоредби на Закона изрично е обяснен терминът „Започнало наказателно преследване”.

Д-10. ПРОЦЕСУАЛНИ ПРОБЛЕМИ

А. Осигуряване защита на обвиняемия. Предвидените наказания за разглежданите в настоящата методика престъпления не са от категорията, изискващи задължителна защита по смисъла на чл. 94 НПК, което не налага задължително участието на защитник, независимо дали обвиняемият иска или не защита. Назначаването на служебен защитник следва да се преценява с оглед хипотезите на ал. 5, 6 и 9 на чл. 94 НК.

Б. Спазване на разпоредбите на НПК относно събиране и проверка на доказателствата. При извършването на всички процесуално-следствени действия, особено на неотложните, извършени на местопроизшествието, често се допускат процесуални нарушения – неоформяне на протоколи-

те за оглед, претърсване и изземване по съответния ред, липса на подписи на поемни лица и невписване на поемни лица в протоколите. Тези на пръв поглед незначителни нарушения впоследствие минират процеса в съда, тъй като съгласно чл. 105 ал. 2 НПК „не се допускат доказателствени средства, които не са събрани или изготвени при условията или по реда, предвидени в този кодекс“. На практика се получава така, че съдът не приема съществени за обвинението доказателства само поради пропуски при събирането им на предварителното производство, особено когато събирането или проверката на тези доказателства междуременно е станало невъзможно в съдебното заседание – при провеждане на съдебното следствие.

В. Спазване на разпоредбите на НПК при предявяване на разследването (чл. 227 НПК). Макар и по-рядко, към следственото дело се прилагат протоколи с дата, последващи протокола за предявяване (в някои случаи това се дължи и на техническа грешка). Не се предявяват веществените и писмените доказателства на обвиняемия и свидетелите, което води до възможността на съдебното следствие до промяна на показанията. С оглед изискванията на чл. 226 НПК разследващият орган следва да докладва на прокурора материалите по делото и след одобрение от прокурора да се пристъпи към предявяване.

Д-11. ТИПИЧНИ ТРУДНОСТИ ПРИ РАЗСЛЕДВАНЕТО

Трудностите при разследването на трафика на хора бяха отразени по-горе, при разглеждането на всеки елемент от характеристиката на престъпните деяния.

Д-12. СПЕЦИФИЧНИ ЗАДЪЛЖЕНИЯ НА РАЗСЛЕДВАЩИТЕ ОРГАНИ И ПРОКУРОРА ПО ДЕЛАТА ЗА ТРАФИК НА ХОРА

Освен задълженията си по НПК, целящи осигуряване на всестранно, пълно и задълбочено разследване на досъдебното производство, съществуват и специфични задължения, произтичащи от други закони, а именно:

1. Преди разпит в качеството на свидетел на жертва на трафик да я запознае с правото на специална защита по Закона за борба с трафика на хора и да я покани да подпише декларацията по чл. 26 от ЗБТХ (приложение № 2), като изрично впише това обстоятелство в протокола за разпит.
2. При запознаване с правата преди разпита на жертвата на трафик изрично да я запознае с правата ѝ по Закона за подпомагане и финансова компенсация на пострадали от престъпления и да впише това обстоятелство в протокола.

3. В случай че се установи наличие на необходимост от специална защита на участници в наказателното производство по ЗЛЗВНП, да ги запознае с възможностите за защита по закона, като отрази това обстоятелство в съответния протокол (протокол за разпит на свидетел, уличен, обвиняем, в постановлението за назначаване на експерта, в протоколите за завършени процесуално-следствени действия с участието на поемното лице). Да се има предвид, че съгл. чл. 4 от ЗЛЗВНП престъплението „трафик на хора“ е сред престъпленията, участниците в наказателното производство за които се ползват със специална защита.
4. Да уведоми директорите на териториалните дирекции към Комисията за отнемане на имущество, придобито по престъпен начин по реда на чл. 21 от Закона за започване на наказателно производство за трафик на хора.

IV. ЗАЩИТА ЗА ЖЕРТВАТА НА ТРАФИК СРЕЩУ РЕВИКТИМИЗАЦИЯ

Формите и начините на въздействие върху жертвите са разнообразни и варират от обещания за плащане на определени суми и реалното им плащане, поемане на различни ангажименти до отправяне на заплахи за живота, здравето и имуществото на свидетеля и негови близки и осъществяване на заканите.

Разнообразието на начините на въздействие върху свидетелите налагат и вземане на адекватни мерки за тяхната защита.

Съществуват два вида защита на свидетели, които касаят жертви на трафик:

- ◆ програма за защита на свидетеля, която се финансира, контролира и управлява от Държавата чрез правозащитните ѝ органи;
- ◆ комбинирани схеми с мерки за защита и подпомагане, които се осигуряват съвместно от правоохранителните органи и НПО-сектора. Следва да се отбележи, че в България няма друг вид престъпления освен трафика на хора, при който да е налице такова взаимодействие – най-вече на практика. Въпросът има допълнително измерение, което е характерно за този вид престъпление – жертвите обикновено са в остра нужда от специализирана медицинска и психиатрична помощ, която правоохранителните органи просто не могат да осигурят от гледна точка на ресурси, умения, познания и време.

Основният принцип обаче, независимо от това кой вид защита ще бъде приложена, е следният: цялата отговорност за безопасността на жертвата-свидетел и при необходимост на нейното семейство и близки и адекватността на

мерките за сигурност и безопасност съобразно степента на риска, на който жертвата е изложена, остава отговорност на правоохранителните органи.

При сега действащия НПК не можем да се съобразяваме с някои препоръки на международни организации, жертвите на трафик да не се разпитват като свидетели, да не се срещат с трафикантите (дори и в съда) с цел да не се травмират допълнително – т. е. да се търсят т. нар. „заменими доказателства“. Жертвата на трафик е пострадала от престъплението, тъй като то е престъпление прогив личността – т. е. тя има качеството на „пострадал“ по смисъла на чл. 74 ал. 1 НПК с всички произтичащи от това права, посочени в чл. 75 НПК, вкл. правото да встъпи в наказателния процес като частен обвинител и граждански ищец. Поради тези причини не може да се елиминира участието на жертвата в един наказателен процес срещу трафиканта. Това налага да се вземат адекватни мерки за защита както по време на даване на показанията на досъдебното производство и пред съда, така и след това. В последно време в практиката се наблюдава желание на трафикантите да дадат обяснения (естествено коренно различаващи се от показанията на жертвата) и веднага да се поиска провеждане на очна ставка, на която се прави опит да се въздейства върху жертвата да промени показанията си.

Проблемът за защита на жертвата срещу ревиктимизация частично бе засегнат по-горе. Следва да се обърне внимание на риска жертвата да се изправи срещу трафиканта както на досъдебното производство, така и на съдебния процес. Такава среща заплашва физическата сигурност на жертвата и може в много случаи да предизвика ревиктимизация, а в резултат на това да намали способността на жертвата активно да участва в наказателния процес.

Съществуват три стратегии за избягване на такива срещи.

Първата е жертвата да бъде разпитана като анонимен свидетел. В този случай задължително трябва да се съберат други доказателства, потвърждаващи показанията на жертвата, предвид забраната на чл. 124 НПК. Такава защита е напълно ефикасна само в случай, че се касае за свидетел, случайно попаднал на местопрестъплението. В случаите на трафик на хора не е целесъобразно използването на анонимен свидетел, тъй като винаги подсъдимият по отговорите на свидетеля разкрива самоличността му.

Втората е жертвата да участва в наказателния процес с установена самоличност, като се вземат определени мерки за физическата ѝ защита и защита от ревиктимизация (условията и процедурата за защита по НПК, ЗЗЛЗВНП не са предмет на разглеждане в настоящия наръчник, а относно специалната защита по ЗБТХ – същата беше разгледана по-горе).

Третата е жертвата да участва в наказателния процес с установена самоличност, като се ограничат срещите ѝ с трафиканта. Как може да се постигне

това, зависи от правилното планиране и провеждане на разследването и съдебното производство (без нарушаване на законните права на участниците в наказателното производство):

- ◆ при определените в закона условия да се прилага разпит на жертвата чрез видеоконференция – досега практически няма проведен разпит чрез видеоконференция по дело за трафик на хора.
- ◆ Право на разследващия орган е да откаже провеждането на очна ставка между трафикант и жертва, като в този случай се съберат достатъчно доказателства, оборващи обясненията на трафиканта и потвърждаващи показанията на жертвата.
- ◆ Непосредствено след идентификацията на жертвата и образуването на досъдебното производство (преди още трафикантът да е уведомен за това) жертвата да бъде разпитана в качеството на свидетел и показанията ѝ да бъдат закрепени с разпит пред съдия. При определени условия (визирани в НПК – чл. 281) жертвата може да не се яви в съдебното заседание, а да се прочетат депозираните пред съдия показания.
- ◆ Във всички случаи прокурорът, участващ в съдебното заседание, да прецени възможността делото да се гледа при закрити врати и да поиска от съдията-докладчик произнасяне по реда на чл. 256 ал. 1 т. 1 предл. 1 НПК. По този начин се ограничава достъпът в съдебната зала на познати и близки на обвиняемия, които могат да въздействат на жертвата.
- ◆ Осигуряване възможността съдебното производство да приключи по най-бързия начин –най-добре в едно заседание, като не се допуска безпричинно отлагане на делото.

Това са стратегиите и формите на физическа защита на жертвите на трафик, приемани от правозащитните органи, и то до фазата на приключване на наказателното производство. За съжаление българското законодателство не предвижда мерки за защита в постсъдебната фаза.

- ◆ Почти със сигурност рискът за жертвите, вече дали показания срещу трафикантите, се увеличава.
- ◆ Трудно може да се приеме, че жертва, която е била в риск, преди да свидетелства срещу трафиканта, би била изложена на по-малък риск, след като е дала показания, особено ако въз основа на тях трафикантът е осъден.

В тези случаи следва задължително да се потърси съдействието на международна/неправителствена организация, която може да съдейства за последваща реинтеграция на жертвата.

V. ПСИХОЛОГИЧНИ И ПСИХОТРАВМЕНИ АСПЕКТИ НА ТРАФИКА НА ХОРА

1. Травматични последици вследствие на трафика на хора
2. Жертви на трафика на хора и работа с тях
3. Стадий на пълно професионално разочарование (Burn out stage)

1. Травматични последици вследствие на трафика на хора

Това, че живеем в свят на насилие, съвсем не е ново или учудващо. Насилието е сред най-сериозните проблеми, пред които се изправя човечеството днес. Актовете на насилие са по-гибелни от природните бедствия като ураганите например, защото за разлика от жертвите на природните бедствия жертвите на насилие се чувстват преднамерено избрани за цел на злодеянието. Само за миг социалният свят се превръща в опасно място, където хората са потенциална заплаха за сигурността. Човешката жестокост отпечатва в спомените на жертвите образец, внушаващ страх към всичко, което бегло напомня акта на насилие. Отпечатагът от ужас в паметта и произтичащата от него свръхпредпазливост може да остане за цял живот, както установява едно изследване сред жертвите на холокоста.

Най-общо насилието се дефинира като упражняване на действия, насочени спрямо човек или група от хора въпреки тяхната воля и заявено несъгласие. Дефинирането на видовете насилие има за цел да разграничи разбирането на проблема. Физическото, сексуалното и емоционалното насилие най-често присъстват в обществения език. Други, по-специфични видове са домашното насилие, насилието на работното място, трафикът на хора. В действителност никоя форма не е самостоятелна. Насилието се използва за цел постигане на власт и контрол.

Всяко травматично преживяване нарушава съществуващото равновесие в психологичното, социалното и физиологичното функциониране на личността. Още след първата половина на XX век става известно, че травматичните преживявания и натрупваният кумулативен стрес могат да оставят симптоматични последици в иначе здрави индивиди. Фройд и други автори в областта на психичното здраве са описали детайлно хистеричните симптоми, появяващи се след реално или въображаемо травматично преживяване. От приблизително същото време се знае, че военните действия могат да увредят психиката на войниците, участващи в тях, предизвиквайки остри психопатологични синдроми, част от които, в зависимост от мястото на индивида в обществото и социалните фактори, могат да доведат до хронично психично разстройство.

В някои случаи това проявление е така тежко, че се изразява в клинично определими състояния. В международната класификация на болестите – Х-та ревизия, това е **посттравматичното стресово разстройство (ПТСР)** в раздела „Реакции на тежък стрес и разстройства в адаптацията“ и множествена личност в раздела „Дисоциативни разстройства“.

А. Посттравматичното стресово разстройство (ПТСР) се дефинира като разстройство, имащо времева връзка с определено травматично събитие и водещо до симптоми, които нарушават психологичното, социалното и физиологичното функциониране на индивида. Стресорите, които водят до този синдром, са нетипично тежки и излизат извън обхвата на обичайните човешки преживявания. Всеки индивид, който е подложен на достатъчно силен стрес, може да развие симптомите на това разстройство, но не всеки стресор би довел до ПТСР у всички индивиди, подложени на него. Травматичното събитие предизвиква емоционални реакции и поведение, които са насочени към намаляване на стреса и възстановяване на равновесието. Нормалните преживявания, свързани с травмата, включват преходни реакции (тревожност, депресия и психосоматични реакции). При нормални ситуации преработката на травматичното преживяване може да стане както по време на сън, така и в будно състояние и понякога може да доведе до емоционална лабилност. Тези състояния обичайно преминават за няколко седмици. Преработвайки травматичното преживяване, човек може да се опита да разреши конфликти, които е имал преди него, т. е. травмата може да се използва, за да предаде смисъл на други важни житейски събития. Обичайно е себеобвиняването, свързано с травмата. При нормалната преработка се наблюдава осцилиране (често колебание) между потискането на темите, свързани с травмата, и тяхното обмисляне, което в крайна сметка води до разбиране смисъла на травматичното събитие и усещане за контрол върху спомените и емоциите, свързани с него. Процесът на преработка и справяне с травматичното преживяване зависи от тежестта на травмата и може да продължи до две години.

Б. Множествена личност – тази диагностична категория се свежда до смяна на проявяването на две или повече различни личности у един и същ индивид, всяка от които е доминираща по различно време. То се среща по-често при жените. Основна причина за възникването му са тежки психотравматични стресове, свързани с физическо насилие и сексуална злоупотреба в детската възраст, особено кръвосмешение, изнасилване, проституиране, порнография.

Психичните нарушения, свързани с преживяния стрес от насилие, са предмет на обсъждане и изучаване в контекста на диагнозата **посттравматично стресово разстройство**, което по-горе бе описано. Ключът за разбирането

на характера и последиците на посттравматичното стресово разстройство е травмата.

Понятието **психична травма** обобщава промените в психичния живот, които съпътстват преживяването на събитие с характер на интензивен дистрес. В медицинската практика **физическата травма** означава нарушение на целостта на кожата и подлежащите тъкани в резултат на насилие отвън, което има отражение върху целия организъм. Що се отнася до **психичната травма**, става дума за неочаквано, интензивно и негативно преживяване, което човек не е в състояние да възприеме и своевременно да асимилира. Непосредственият отговор на психичната травма е шокът (състояние на психичен стрес), а по-късен ефект е или спонтанно излекуване, или развитие на травматична невроза.

Жертвите на разтърсваща травма никога вече няма да са същите от биологична гледна точка. Независимо дали става дума за непрестанния ужас на едно сражение, преживяно изтезание, продължителен тормоз в детските години или за еднократно травма, например да попаднеш в клопка по време на ураган или едва да не загинеш при автомобилна катастрофа, биологичните последици от всеки неконтролируем стрес често са еднакви. Ключовата дума е „неконтролируем“. Елементът безпомощност е онова, което прави дадено събитие субективно непоносимо.

От изключително значение е да се изясни болезненото влияние на престъплението трафик на хора върху жертвите на трафика. Това би спомогнало за адекватното реагиране и подкрепа на жертвите и за защита на техните права. При трафик на хора, независимо за какъв вид експлоатация става дума, изваждането на жертвата от психично равновесие и невъзможността ѝ да реагира по адекватен начин е резултат от травмените преживявания на жертвата. Те остават извън контекста на житейския ѝ опит и представляват само откъслечни събития, късове от „суров материал“, несвързани с актуалните съдържания. Случилото се не е „осъзнато“ ясно като собствен опит и не е съответно обработено и подредено в паметта. Няма спомени, които да са на разположение на жертвата и които да се възпроизвеждат точно по нейно желание, а само разпръснати части от преживявания с интензивен емоционален пълнеж, между които не съществува връзка и последователност. От друга страна, най-болезнените части от преживяното като че ли изведнъж се появяват пред очите на жертвата не като някакъв далечен спомен, а като нещо случващо се отново и сега. Това преживяване се нарича „проблясък (мълния)“ или „натрапчив спомен“. Травматичното събитие не може да се изрази, то остава „**застинал ужас, който не може да се изрази с думи**“, докато жертвата, едва на по-късен етап, намери подходящия начин да възстанови спомена и разкаже историята си.

Травматичното събитие понякога се запазва в спомена и съзнанието за десетилетия или дори за цял живот като доминиращо събитие, което при случай отново възпроизвежда силна паника, тревога, страх и ужас, мъка и отчаяние. В резултат на подобно възпроизвеждане могат да се появят дневни халюцинации, кошмарни сънища или да настъпи трайно разстройство на личността. В това състояние жертвата избягва докосване до всяка сходна ситуация, която би могла да отключи преживяното. Това „избягващо“ поведение, което може да се наблюдава при жертви, преживели насилие, често води до нежелание за социални контакти, затваряне в себе си и депресивни разстройства.

При една друга форма на „дисоциация“ жертвата изпада в състояние на „обезличаване“ („деперсонализация“), което означава, че тя се чувства като друга личност или има странното преживяване, че сякаш е напуснала тялото си и наблюдава себе си от разстояние. Поради тези причини жертвата може да изглежда необичайно вътрешно съсредоточена или с празен поглед, индиферентна и апатична. Истината е, че в този начален етап жертвите не осъзнават ясно и пълно, че това се е случило с тях. Едва след като преминат през първата фаза на шока, жертвите постепенно започват осъзнаването, че нещо драматично им се е случило, нещо, което не им е напълно ясно, нещо, което не са могли да контролират. Тази загуба на ориентация и чувство на загуба на контрол води до силни чувства на страх, боязън, гняв, ярост или възбуда и често води до безсъние и липса на концентрация.

2. Жертви на трафика на хора и работата с тях

Кои са жертвите на трафика на хора?

Неуспехът в идентифицирането на трафика и неговите жертви се дължи най-често на упорито отричане от страна на жертвата. Затова създаването на средства и методи за разкриване на самия процес на трафик на хора и идентифицирането на жертвите придобива особено значение. Ролята на държавата и нейните правителствени и неправителствени организации нараства неимоверно в процеса на организиране на ефективна борба и превенция на това социално зло. Ето защо проблемът за **идентификацията на жертвата** е една от първостепенните задачи за борба и трафика. Той е основно изискване при подготовката на подходящи кадри за борба с трафика на хора.

Независимо че жертвите на трафик все още нямат добре изследван профил и ясна структура, те притежават известна основна характеристика, на която ще се спрем в няколко пункта:

- ♦ **по пол** – очевидно е доминирането на женския пол сред жертвите, които са вербувани изключително с цел сексуална експлоатация. Според данни на Международната организация по миграция процентът на

жените сред жертвите на трафика достига 90%. Останалият процент вероятно се заема от деца от мъжки пол, които отговарят на едно повишено търсене на пазара на сексуалните услуги в страните от Западна Европа. Доклад на УНИЦЕФ от 2002 г. за жертвите на трафика в Юго-източна Европа сочи данни за нарастващ брой на момчета и момичета, които биват трафикирани с различни цели (*проституиране, продукция на порнографски материали, принудителна работа и просия*);

- ◆ **по възраст** – доминира ранната възраст. У нас повечето жертви са на възраст между 18 и 25 г., но момичета на 14 г. и жени над 45 г. също могат да станат плячка на трафикантите. Засега ниската възраст на трафика на хора е една от най-тревожните тенденции в много от районите на Балканския полуостров. Наличните данни сочат, че големият брой непълнолетни се дължи на факта, че рекрутирането им е освен с цел сексуална експлоатация още и поради използването им за *принудителна работа и просия*;
- ◆ **по образователен ценз** – повечето от жертвите на трафика в балканския регион притежават значително по-ниска степен на образование в сравнение с общото население. Тази тенденция обхваща еднакво жертвите на вътрешния трафик и този през граница, но нивото на образованието варира съществено между отделните страни на региона. Най-ниска степен на образование имат жертвите на трафика от Албания и Косово. У нас образованието на жертвите варира в значителни граници, като най-ниска степен на обучение притежават жертвите на трафика от ромски етничен произход;
- ◆ **по национален и етничен произход** – Албания, Молдова, Румъния и България са основните страни, от които се рекрутират жертвите на трафика от Източна Европа, и те съставляват 92% от общия брой разпознати и обслужени жертви на трафика между януари 2000 г. и юни 2003 г. Етническите групи у нас са представени несъразмерно сред жертвите на трафика. Процентът на жертвите е значително по-висок сред ромското население и турското малцинство от малоимотните и безработни слоеве на населението;
- ◆ **по произход** – материалната оскъдица, в която по правило се раждат и развиват жертвите на трафика, е една от най-сериозните им характеристики и определя основно тяхната личност и поведение. Повечето от жертвите са родени в бедни семейства, в които оскъдицата бележи живота им от самото начало и предопределя техния непривилегирован статус. Нищетата очевидно е двигател към стремежа за коренна промяна чрез емиграция и при избора на проституирането, който изглежда за някои като единствен изход;

- ◆ **по социален и семеен статус** – част от комплекса на непривилегированост в условията на живот на жертвите на трафика са *безработица и липса на трудова квалификация, произхождат от дисфункционални семейства, имат стремеж за бягство от семейството*;
- ◆ **по време на идентифициране на жертвата** – времетраенето на трафика на жертвите варира между много кратък период от две седмици до години. Очевидно е, че в преобладаващото си мнозинство жертвите на трафика не са били идентифицирани и подпомогнати през периода на първите няколко седмици или месеци. Независимо от тенденцията за увеличено разкриване на непълнолетните жертви на вътрешния трафик в нашата страна, които трафикантите планират да преведат през граница, все още броят на идентифицирането преди напускане на страната остава твърде малък.

Какви са мотивите на жертвите на трафика на хора?

След запознаване с характеристиката на жертвите на трафика анализът на техните мотиви става по-разбираем. Всъщност не можем да говорим за стереотипно повтарящи се мотиви или за изолирани двигатели на поведението на жертвите. Най-често в богатия сноп от мотиви, отличаващи се при всеки индивид, могат да се проектират и общи, типови или водещи мотиви. Тяхното разкриване при контакт, установен с жертвата, има решаващо значение за бъдещата кариера и жизнен път на жертвата на трафика в резултат на нашата интервенция.

Дълбоките двигатели на поведението на жертвите е трудно да бъдат разкрити в условията на повърхностен контакт, който те установяват със служителите за борба с трафика. Жертвите упорито прикриват истинските мотиви. Те не искат лесно да признаят провала на намеренията си и да загубят чувството за собствено достойнство. Те дълго се съпротивляват и техният отчет за станалото в собствените им представи преминава през мъчителни фази на отчитане на грешки и поява на нови надежди. Тяхното признание за провал на намеренията им идва едва накрая след мъчителна борба за утвърждаване на надеждите. Те дълго упорстват в стремежа да извинят постъпката си с наивно незнание, опитват се да намерят оправдание с това, че добрите им намерения да се осъществят и намерят трудови доходи са били грубо измамани и че пълното фиаско се дължи на злината на другите. При работа с жертви на трафика се сблъскваме с упоритата им съпротива и негативизъм в поведението, което се изразява във:

- ◆ упорито нежелание да се разкрият истинските мотиви;
- ◆ постепенно снемане на защитната поза;

- ◆ боязън, страх, достигащ до паника при мисълта, че сводникът ще открие тяхната нелоялност и ще накаже жестоко тях и близките им;
- ◆ тревога пред разкриване на провала на добрите им намерения и публично компрометиране;
- ◆ симулативни тенденции при представяне на планове и намерения;
- ◆ себеупреждане в наивност и самообвинения в лековерност, които могат да стигнат, в зависимост характера на жертвата, до сериозно преживяване на собствената вина;
- ◆ кризисно състояние, маркирано с резки промени в настроението, затваряне в себе си, нежелание за общуване и споделяне с най-близки лица;
- ◆ самоотчет за тотален крах на житейските планове, преживяване за пълна житейска катастрофа и безизходица, депресия, мисли за слагане на край на живота.

Кои са основните двигатели в поведението на жертвите на трафика на хора?

Основни двигатели в поведението на жертвата са:

- ◆ стремеж към изграждане на по-добро бъдеще за себе си и децата си;
- ◆ стремеж към себеутвърждаване и намиране на себе си чрез преодоляване със собствени сили на бедственото положение, в което е изпаднало лицето;
- ◆ излизане от мизерията на жалкото ежедневно съществуване и осигуряване на благосъстояние чрез временно отдаване на сексуални услуги срещу заплащане;
- ◆ доказване на себе си и на близки и приятели, че може да се справи сам със собствени сили, като използва свои ресурси по най-сполучливия начин;
- ◆ надежда, че по пътя си жертвата ще срещне неочаквано добрия шанс и евентуално бъдещия партньор в живота си;
- ◆ любопитство да се доближиш до съществуването на любими герои от филмите и собствените блянове и мечтани условия на живот;
- ◆ заразяващата сила на добрия пример – щастливия край, постиган с временни компромиси и жертви;
- ◆ задоволяване на интерес и страст към приключения с цел да се задоволят дълбоко стаени и лелеяни нужди и личностови интереси.

Това е само едно схематично изброяване на най-честите и най-съществени мотиви за навлизане в процеса на трафика от страна на жертвата. Това не е пълно изброяване на двигателите на поведението на жертвата и не представлява целият спектър от мотиви в дълбоките слоеве на поведението, което се

отличава с голямо разнообразие. Вън от изброените лежат и други мотивации, свързани с произхода, психологията на семейството, на групата, с ценностната система, която индивидът е усвоил от ранните етапи на личностово развитие и много други.

Каква е динамиката на отношенията на жертвата с насилника?

В хода на продължителния контакт и взаимодействие на жертвата с насилника обикновено се създава интензивно и сложно взаимодействие със значителни последици за жертвата. Моделите на установеното взаимодействие са разнообразни и се определят от характера, начините на справяне, силата, издръжливостта и устойчивостта на жертвата. Варианти на взаимодействието на жертвата с насилника:

- ◆ жертвата открито изявява разочарованието си, уплахата, заявява решението си да се съпротивлява;
- ◆ сломена от насилието, побоищата и заплахите, отправени към нея и близките ѝ;
- ◆ опитва да се справи със собствени сили, като крие намеренията си, флиртува и опитва да съблазни насилника, за да има някаква изгода и да „приспи“ вниманието му;
- ◆ долавя близост в процеса на опознаване на насилника, започва да го харесва и да се стреми да подражава. Подражанието може да стане интензивно и постепенно се превръща в идентификация с насилника (т. нар. „Стокхолмски синдром“);
- ◆ привлечена е от мъжката сила, започва да харесва подчинението и да се приспособява към него несъзнавано или с цел да си осигури облаги;
- ◆ жертвата осъзнава силните страни на своята позиция и планира изпълването на своето предимство.

Това е отново опит да се схематизират вариантите на общуването на жертвата с насилника и възможната динамика на техните отношения. Тази картина следва да се има предвид от работещите в борбата с трафика, за да не бъдат подвеждани или изненадани от развоя на събитията. Разпознаването на компонентите на личната мотивация на жертвите, описаните стадии на съпротива и отказът да ги признае и разкрие, всичко това е индикация за нуждата от сериозна психологична и психотерапевтична намеса.

Какви са стратегиите и видовете интервенции при оказване на помощ на жертвите на трафика на хора?

1. Установяване на контакт и опит за преодоляване на недоверието на жертвата.

2. Ранна диагноза на кризисното състояние и неговите компоненти.
3. Прилагане на техники за снижаване и постепенно отстраняване на страха и тревогата.
4. Помощ за анализиране на бедствената ситуация, нейните причини и следствия и начини за преодоляване на стреса и кризата.
5. Набелязване на възможните решения за излизане от кризата.
6. Психотерапевтична подкрепа.
7. Лечение на тревогата и депресията с подходящи медикаменти.
8. Оказване на помощ и подкрепа за отстраняване на опасността от насилие от страна на трафикантите.
9. Укрепване на желанието на жертвата да бъде върната в семейството.

За полицейските служители, прокурорите и съдиите е абсолютно задължително да разберат защо жертвите на трафик на хора първоначално не могат да бъдат накарани да си спомнят добре и напълно за онова, което им се е случило. В този ранен етап упражняването на натиск при разпита не само че няма да допринесе за разследването, а нещо повече – ще създаде опасност за **повторното травмиране** на жертвите. Самите жертви не са в състояние да разберат защо не могат да си спомнят травматичното събитие и се стремят да „запълнят“ липсващите спомени с правдоподобно звучащи истории.

Една от последиците на преживяното насилие е силна тенденция от страна на жертвите **да не се доверяват**, да се страхуват от другите и дори да се отказват от социални контакти и връзки.

Най-важните **стратегии за оцеляване** при насилие са: „отбягване“, „идентифициране с извършителя“ и „вцепеняване“.

При „**отбягването**“ жертвата прави всичко, което е по силите ѝ, за да избегне по-нататъшно насилие. Този тип поведение изобилства с изобретателност и енергия.

При „**идентификацията с извършителя**“, процесът на идентификация (често наричан „Стокхолмски синдром“) става важен елемент от стратегиите за справяне.

Жертвата се опитва да се постави на мястото на насилника, да възприеме тяхната гледна точка, да мисли и чувства като тях. Жертвата дори изпитва чувство на самоуважение, гледайки през очите на престъпниците и споделяйки техния психичен свят.

При „**вцепеняването**“ като краен резултат жертвата е дотолкова въввлечена в действията на престъпниците, че се отчуждава от собствените си емоции и мисли. Тя се предава все повече и повече, пренасяйки в жертва своята социална, морална и духовна същност, което в крайна сметка води до едно чисто физическо съществуване.

При интензивна работа с жертви на трафика професионалистът, който оказва квалифицирана помощ, е подложен неизбежно на обратното въздействие на психотравматичната ситуация и нейните жертви. Всеки ангажиран в оказване на помощ на лица, въввлечени в трафика, признава, че работата е физически или сексуално експлоатирани лица поражда **неизбежно съчувствие** и предизвиква **болезнени реакции**, различни по размер и интензивност.

3. Синдром на професионално разочарование и отказ (Burn out)

Това е спонтанен процес, който трудно се поддава на контрол от страна на професионалиста. Тази опасност е неизбежна и тя сериозно застрашава взаимодействието с жертвата на трафика, с която следва да работим.

Синдромът на професионалното разочарование и отказ (burn out) е описан в професионалната литература през 1974 г. в статиите на Freudenberg, който описва работа в професионален екип на доброволци с жертви, подложени на серозни заплахи и интензивен стрес. Описаните негативни въздействия се отнасят за работа с пациент със СПИН и други стресови ситуации. Тази опасност е налице и при работа с жертви на трафика, свързани както със ситуацията, в която професионалистът среща жертвата, така и със субективните нагласи и подготвеност на самия специалист. Решаващо значение имат:

- ◆ субективното отношение на помагачия към жертвата, готовността му да разбира и съчувства или да презира и ненавижда жертвата за нейното поведение и мотиви;
- ◆ наличието на преживяване на отвращение и морално осъждане на жертвата;
- ◆ религиозна или етническа предубеденост и ненавист.

В процеса на професионалното обезверяване и изчерпване има четири стадии, набелязани от Edelwich & Brodsky (1980):

1. Ентузиазъм – това е началният преход в специфичната активност, който е свързан с големи надежди, силен ентузиазъм и нереалистично високи очаквания. Настъпва постепенно една свърхидентификация с жертвата и прекалени и нереалистични очаквания на професионалиста от собствените му сили и издръжливост, което всъщност представлява сериозен риск. Професионалистът най-често бива ангажиран в тези служби не за да печели пари, а за да помага. Въпреки че преживяването за неравностойност между заплащането и вложения риск може да се подобри по-късно, едва след като професионалистът е инвестирал години на тренинг и работа в помагачите професии, той все пак е наясно, че професията не е добре платена. Тук ангажираните в работа помагат, защото наистина им харесва да работят с хора и

да правят промени в техния живот. Съществен мотив е още и желанието да се идентифицираш с онзи, който ти е помогнал преди – с твоя учител, с твоя лекар. В други случаи желанието ти да помогнеш произлиза от идентификацията ти с клиента на твоите услуги. Преживяването да ти помагат е мощна демонстрация на високите стойности на помагането. То поражда очакването за онова, което ти би бил в ролята на човек, който помага. Хората, които са били консултирани неуспешно, не стават консултанти. Онези, които са били успешно консултирани, могат да очакват техните клиенти да имат същите добри ресурси, които те са имали.

Ентузиазмът настъпва и с **ранните успехи** в работата. В стадия на успеха човек гледа на работата си като **на целия си живот** и смята, че всяко удовлетворение идва само от работата. Това е всъщност един порочен кръг, в който преувеличените и нереални очаквания от работата потискат всички останали реални потребности. Свърхидентификацията с клиента се поражда от излишък на енергия и липса на опит в една област, където се смесват собствените потребности с тези на клиента. Това е само част от объркването при смесване на ролите на терапевта и на клиента.

Основно изискване при работа в сферата на човешкото обслужване е наличие и поддържане на онзи реализъм, който е необходим, за да може човек да се справи с обезкуражаващите условия, без изцяло да загуби смисъла на своя идеализъм в професията.

2. Стагнация – тя означава загуба на скорост (динамика) след началното изчерпване (изгаряне) на ентузиазма. Постепенно започваш да забелязваш неща като малкото пари и многото изтощаващи часове работа. **Фрустрацията**, която следва неминуемо, не е достатъчна за човек да постави под въпрос своята работа, но е достатъчна, за да постави въпроса какво друго човек е направил освен работата си. В етапа на стагнация специалистът продължава да си върши работата, но тя вече не може да воалира факта, че личните потребности да живееш по определен начин, да бъдеш уважаван извън работата си и да имаш успешно семейство и социален престиж, **не са били удовлетворени**. Ако продължават да не са удовлетворявани, човек **няма да удържи работата си дълго време**.

Тази фаза приключва с откритието, **че не е толкова лесно да се видят резултатите на твоята работа**. Тази констатация те обърква, кара те да се чудиш защо да работиш не е достатъчно, както ти е изглеждало отначало. Прокрадва се постепенно и **предчувствието за края**, за предстояща смърт на твоята кариера и това **е ядрото на застой, на стагнацията**.

3. Фрустрация – хората, които дават на другите онова, от което се нуждаят самите те, откриват в един момент, **че не са получили онова, което искат**.

Оказва се по същество, че те **не са помогнали бог знае колко**. Освен ниските заплати, многото часове изморителна работа и ниския социален статус се добавя още един елемент на фрустрацията: това е откритието, **че да помагаш и внасяш промени в другите е изключително трудно**.

Проблемът за намиране на смисъл в това, което работиш, се усеща на много нива. **Усещането за своята безпомощност е универсално**. Главното е да не намираш възможност да промениш нещо в системата. Да не намираш възможност да контролираш пациентите си и специалистите, които супервизират. Тази фрустрация води директно **до изчерпване и изгаряне (burn out)**.

Значението на фрустрацията за професионалиста зависи от начина на справянето с нея. Тя може да бъде използвана като източник на негативна или позитивна енергия. Когато това е енергия на упорито отричане (зачеркване), насочено към бягство от реалността, тогава отговорът е само деструктивен – отрицателна енергия. Фрустрацията, обаче, може да те насочи и към позитивни усилия – поемане на отговорност, конфронтиране с източниците на стреса и дейности за промяна. Позитивната фрустрация може да стане основна повратна точка. Хората, които пропускат този шанс, попадат в стадия **на апатията**. Вероятно най-честият отговор на изпуснатия шанс е отсъствието на реакция, липса на отговор и бягство от натоваращата ситуация. Виждаме как терапевтът започва да избягва клиентите си, „защото не ги харесва“ или усеща, че не може да им помогне, или се чувства физически изтощен. В тази фаза някои напускат работата си, отдалечават се от своя идеализъм и причастност. Тогава те могат и да се ядосат **и да се върнат в центъра на ентузиазма**. Други обаче остават **в плен на апатията**.

4. Апатия – в тази фаза може да се наблюдава постепенно емоционално отклоняване, **отцепване** и **дистанциране** от фрустриращата ситуация. За съжаление повечето хора нямат идеалното „ниво на отцепване“. Фрустрацията понякога е брутална и „отцепването“, а не дистанцирането от емоциите води до това, че по-скоро някои емоции **замръзват и вкочаняват**. Апатията може да се преживее като отегчение. Апатията е особено труден обект за успешна интервенция. При липса на условия за смяна на работата или на извършваната намеса апатията може да продължи вечно.

5. Безнадеждност – това е стадий, който се оспорва от някои автори. Според Horney безнадеждността е продукт на нерешени конфликти. Когато надеждата е загубена, човек може да е в стадий на застой, апатия или фрустрация. Безнадеждността може да флукутира през отделните стадии, да намалява от време-навреме и отново да се връща, като кара човек да се чувства като абдикирал от ролята на помагач. Когато човек изпитва безнадеждност, има тенденция да отрича или да избягва показването на всички онези мис-

ли или чувства, които могат да се нарекат „непрофесионални“, и да действат така, сякаш контролира ситуацията.

Видове превантивни и лечебни интервенции

Интервенцията може да се прилага при всеки един от четирите етапа на изчерпването (изгарянето). Една от основните задачи е да се накара индивидът да осъзнае четирите стадия на динамиката на процеса и по този начин да бъде в известна степен подготвен за рисковете на професията.

През първия стадий, на ентузиазма, необходимостта от намеса често не се разпознава. През втория, стадия на застоя, професионалистът не разполага с онази енергия, която е необходима, за да направим промяна. Фрустрацията през третия стадий обикновено подтиква човек да търси някаква промяна. Такава промяна не е толкова лоша, ако поражда достатъчно гняв, за да разруши ситуацията, вместо да остави професионалиста да стане апатичен. Протективните фактори и противодействието са обикновено резултат на усилията на самия ангажиран и засегнат професионалист.

Фундаменталната стратегия на мерките за борба със стресовите работни условия се свежда до:

- ♦ собствените усещания за въздействията на стреса;
- ♦ самонаблюдението върху настъпващите промени у самия ангажиран индивид;
- ♦ осъзнаване на ефекта на стреса върху индивида и организацията.

Персоналната протекция е по-важна и по-ефективна, отколкото се очаква. Оказва се, че определени индивиди имат висока резистентност и могат да продължават работата си при продължително излагане на стресови условия, без да показват белези на умора и стрес. Много професионалисти съумяват да се пригледят и противопоставят на стресовите въздействия. Много от протективните средства влизат в действие несъзнавано и се включват в една промяна на стила на работа и живот. Един здравословен начин на живот включва:

- ♦ **персоналния стил на организация на труда** и почивката, когато е постигнат по-добър баланс между времето за работа и времето за релаксиране;
- ♦ **умението да се разтоварваш от по-ненужни** ангажименти в името на приоритетни за момента задачи;
- ♦ **активно търсене на общуване с близки** и приятели и споделяне на негативните емоции;
- ♦ **системно осигуряване на време за отдих** и почивка;
- ♦ откриване на **начини за отвличане** от болезнените впечатления от работата чрез компенсаторно включване в забавления и релаксация;

- ♦ **редовен контакт** с доверени лица за споделяне и съвет;
- ♦ участие в **сесии за супервизия**;
- ♦ установяване и укрепване на **здравословен стил** на работа и живот (в който работата и физическите упражнения вървят ръка за ръка, диетата е рационална, осигуряване на редовен сън, общуване с интересни и приятни хора);
- ♦ осигуряване на баланс между служебния и професионален живот и времето, отделяно за приятели, семейството и личното хоби.

Правила за превенция на професионалното изгаряне

Основно правило е **осъзнаването от професионалиста за какво е отговорен и за какво не е**:

- ♦ **Не е отговорен** за пациента, за институцията и за самия себе си. Това не означава, че той не е ангажиран с клиента или не се е опитвал да промени институцията. Но това значи, че
- ♦ **Той е отговорен за собствените си действия, а не за техните.** Това означава, че той е отговорен за своите действия, независимо от онова, което пациентът и институцията правят или не правят.

По-съществените от тези правила са:

1. Да се приеме **ясно** разграничение между работата и другите сфери на собствения живот. Броят на работните часове за работа е определен, но за останалата част от деня професионалистът контролира сам себе си.
2. Мощно превантивно значение има развитието на контактите и връзките с роднини и приятели. Тези контакти са изградени предимно върху емоционално общуване, обмен на чувства и емоционално стимулиране. Развитието на тези връзки позволява на професионалиста **да отдели и разграничи себе си** спрямо работата. Тези контакти имат пряко отношение към превенцията на професионалното изгаряне, защото когато индивидът е обичан и аплодиран от семейството и близките, тогава вече **аплодирането от колегите и супервизора** престава да бъде **въпрос на живот и смърт**.
3. Планиране на **временна изолация от работата**. Този способ представлява съществена намеса за предпазване от стреса и изгарянето. Като минимум професионалистът има нужда **от време и място за отдалечаване**.
4. Друго средство за превенция е т. нар. **декомпресия**, която включва времето между непосредственото напускане на работното място и прибирането въщи. Това може да е сериозен къс от време за разнообразна друга заетост като алтернатива на владеността в работа. Това

време може да бъде използвано за физическа или мисловна ангажираност с приятно въздействие.

5. Ангажиране на времето извън работната смяна или дежурство за включване в дейности с познати или непознати в заетост със занимателен или развлекателен характер. Това може да бъде практикуването на *любимото хоби*.

Други средства за борба със стреса:

1. Създаване и култивиране на атмосфера на откритост и неформални комуникации.
2. Достъпност на началника и на супервизора.
3. Осъзнатост на начините на реагиране.
4. Признаване на грешките и пропуските.
5. Възнаграждаване на усилията и постиженията.

В заключение следва да бъде подчертано, че и за тези професионалисти, които се борят и активно противодействат на трафика на хора, и за „помагачите професионалисти“ работата с травмирани лица е изключително изтощителна в психологически аспект. И двете категории специалисти се сблъскват с постоянен поток от жертви и всички те, въпреки че носят „личните си проблеми и трагедии“, трябва да съумеят да запазят своя професионализъм.

Ползвана литература

1. Разследване на престъпленията „тероризъм“ и „трафик на хора“ – изд. НСЛС, 2005 г.
2. Защита на свидетеля в законодателството на европейските страни и Съединените американски щати – законодателно проучване – статия.
3. Коментар на проект на Закон за подпомагане и компенсация на пострадалите от престъпления, № 602-01-87, внесен от Министерския съвет на 6 октомври 2006 г. – статия – Ат. Папаризов.
4. Помощ за помагачите: начини за предотвратяване на прегарянето и за запазване на професионалната ефективност и дееспособност – статия, Филип Д. Яфе, 2004 г.
5. Емоционална интелигентност, Даниел Голдман, изд. Кибеа, 2003 г.
6. Регионални стандарти за обучение на правоохранителната система по противодействие на трафик на хора в Югоизточна Европа, Международен център по миграционна политика и развитие, 2003 г.
7. Международна класификация на болестите – X ревизия, глава V.
8. Ръководство по съдебна психиатрия, Петко Дончев, Изд. „Д-р Иван Богоров“, София, 2006 г.
9. Посттравматичен стрес, Христо Попов, ИК „ЛИК“, 2003 г.

**Наръчник
за борба с престъплението
трафик на хора**

Българска, първо издание

Формат: 16 / 60 × 84

Обем: 3,5 п.к.

Издателска къща СТЕНО
Варна, Централна поща, п.к. 333
тел./факс 052/608 546
e-mail: stenobg@yahoo.com
www.stenobooks.com

ISBN 978-954-449-389-9